

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
ชุดโครงการความหลากหลายทางวัฒนธรรมภาคกลาง

เรื่อง

ความหลากหลายทางวัฒนธรรม
กรณีศึกษากลุ่มมอญ-กะเหรี่ยงภูมิภาคตะวันตก

โดย

สุรินทร์ เหลือละมัย

บุญชู สุขเจริญ

สมชาย ศรีสุข

เบญจรัตน์ เมืองไทย

กันยายน ๒๕๔๕

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

เรื่อง

ความหลากหลายทางวัฒนธรรม
กรณีศึกษากลุ่มมอญ-กะเหรี่ยงภูมิภาคตะวันตก

โดย

สุรินทร์ เหลือละมัย : นักวิชาการท้องถิ่นอำเภอจอมบึง
บุญชู สุขเจริญ : นักวิชาการศึกษาประจำอำเภอสังขละบุรี
สมชาย ศรีสุข : นักวิชาการศึกษาประจำอำเภอสังขละบุรี
เบญจรัตน์ เมืองไทย

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการความหลากหลายทางวัฒนธรรมภาคกลาง

บทคัดย่อ

งานศึกษาเรื่อง สังคมวัฒนธรรมมอญและกะเหรี่ยงในภูมิภาคตะวันตก มีเป้าหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์มอญและกะเหรี่ยงในภูมิภาคตะวันตก เพื่อทำความเข้าใจถึงความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมของมอญและกะเหรี่ยง ที่ต่างก็มีเอกลักษณ์และการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลง ปรับตัว ตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้น โดยเลือกทำการศึกษากลุ่มมอญกะเหรี่ยงที่สังขละบุรี และกะเหรี่ยงเขตวัฒนธรรมราชบุรี

ผลการศึกษาพบว่า มอญและกะเหรี่ยงที่สังขละบุรี มีการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกันมาอย่างยาวนาน แม้แต่ละกลุ่มจะมีเอกลักษณ์และแบบแผนทางวัฒนธรรมเป็นของตนเอง แต่ต่างก็มีศูนย์กลางความศรัทธาอยู่ที่หลวงพ่อดุตตะ พระภิกษุชาวมอญที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และการหลอมรวมวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามมอญและกะเหรี่ยงต่างประสบกับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการพัฒนาและการติดต่อสัมพันธ์กับเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการจัดการต่อชนกลุ่มน้อยและผู้พลัดถิ่นของรัฐ ที่จำกัดสิทธิความเป็นพลเมือง ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ได้รับความกดดันทั้งในแง่การดำรงชีพ การถูกเอารัดเอาเปรียบ ซึ่งส่งผลต่อสำนึกความเป็นมอญหรือความเป็นกะเหรี่ยง และการปรับตัวเพื่อยอมรับและต่อต้าน การจัดการของรัฐในหลายระดับ เช่น มอญได้ฟื้นฟูแบบแผนประเพณีต่าง ๆ พร้อมกับการเคลื่อนไหวให้ชาวมอญยังคงยึดมั่นในคำสอนของหลวงพ่อดุตตะเพื่อให้ได้รับสิทธิความเป็นพลเมืองในสังคมไทย ขณะที่กะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ได้ต่อยอดภูมิปัญญาของวิถีการเป็นกะเหรี่ยงที่แท้ เพื่อต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐ เป็นต้น

ส่วนกะเหรี่ยงในเขตวัฒนธรรมราชบุรี ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง ปรับตัว และผสมกลมกลืนกับผู้คนภายนอกมากกว่าชาวกะเหรี่ยงในทุ่งใหญ่นเรศวร ได้มีการปรับเปลี่ยนทั้งในแง่ความเชื่อ วิถีชีวิต และการประกอบประเพณีพิธีกรรมมาเป็นเวลานาน ขณะเดียวกันก็มีการรื้อฟื้นอัตลักษณ์แห่งความเป็นกะเหรี่ยงขึ้นมาท่ามกลางการเรียนรู้ การตีความใหม่และการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมของผู้คนที่หลากหลายมากขึ้น

การศึกษาครั้งนี้ ยังทำให้พบว่า สภาพการณ์เกี่ยวกับการยอมรับและการเรียนรู้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่ผ่านมา ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและผลกระทบต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่ถูกจัดเป็นชนกลุ่มน้อยในสังคมไทยจำนวนมาก รัฐจึงควรตระหนักต่อคุณค่าของชีวิตวัฒนธรรมของคนท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติของผู้คนต่างกลุ่มต่างชาติพันธุ์ในสังคมไทยด้วย

คำนำ

งานศึกษาชิ้นนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ ด้วยความร่วมมือร่วมใจของพี่น้องชาวมอญและกะเหรี่ยงในเขตอำเภอสังขละบุรี และจังหวัดราชบุรี โดยขอกราบขอบพระคุณ ดร.สุเทพ สุนทรภาสัก และ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม ที่กรุณาให้แนวทางการศึกษาและให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาแก่ทีมวิจัย มาโดยตลอด หากงานศึกษาชิ้นนี้มีข้อผิดพลาดประการใด คณะผู้ศึกษาขออภัยไว้แต่เพียงผู้เดียว

คณะผู้ศึกษา

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	๑
๑ ภูมิภาคตะวันตก	๔
ภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อมและพัฒนากาทางประวัติศาสตร์	๔
กะเหรี่ยงและมอญในภูมิภาคตะวันตก	๑๐
๒ มอญและกะเหรี่ยงที่สังขละบุรี	๑๒
ภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อมอำเภอสังขละบุรี	๑๒
การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมอญและกะเหรี่ยง	๑๓
หลวงพ่อดูตมะหลวงพ่อดูใหญ่ของมอญและกะเหรี่ยง	๑๕
เขื่อนเขาแหลมกับการเปลี่ยนแปลงของสังขละบุรี	๑๖
กะเหรี่ยงทุ่งใหญ่น ความเปลี่ยนแปลงและแรงกดดันจากการพัฒนา	๒๔
อัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่สังขละบุรี	๒๙
๓ กะเหรี่ยงราชบุรี : การรื้อฟื้นอัตลักษณ์ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง	๓๙
๔ บทสรุป	๕๐
บรรณานุกรม	๕๓

สารบัญภาพ

	หน้า
ลุ่มน้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำสำคัญในภูมิภาคตะวันตก	๓
ทะเลสาบเขื่อนเขาแหลม อำเภอสังขละบุรี	๑๗
ทัศนียภาพฝั่งหมู่บ้านมอญ	๑๗
วัดเก่าซึ่งจมอยู่ใต้ทะเลสาบเขื่อนเขาแหลม	๑๘
เจดีย์พุทธคยา บริเวณวัดวังگیเวการามในปัจจุบัน	๑๘
ชาวมอญเก็บผักตามชายน้ำ	๒๒
ตลาดชุมชนวัดวังกียามเช้า	๒๓
บ้านเรือนชาวกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร	๒๕
ผู้ชายกะเหรี่ยง มุ่งมวยไต่บันไดระชะด้านหน้า	๒๕
โบคู่ ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมของชาวกะเหรี่ยง	๒๘
การแต่งกายของหญิงที่แต่งงานแล้ว	๒๘
เด็กกะเหรี่ยงเรียนหนังสือในโรงเรียน	๒๙
ชาวมอญทำพิธีสวดมนต์ก่อนรดน้ำต้นโพธิ์ในวันมาฆบูชา	๓๒
การออกร้านในงานเฉลิมฉลองวันเกิดหลวงพ่อดุตตะมะ	๓๓
บ้านเรือนชาวมอญที่มีฐานะยากจน	๓๔
หญิงมอญ ไปส่งข้าวญาติผู้ใหญ่ที่วัดในวันพระ	๓๖
หญิงชายชาวมอญออกไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน	๓๗
แผนที่แสดงเส้นทางอพยพตามตำนานของกะเหรี่ยงโพล่ง	๔๐
การกระจายของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดราชบุรี	๔๑
กะเหรี่ยงโพล่ง สมัยมณฑลราชบุรี พ.ศ.๒๔๖๘	
ชายและหญิงในชุดแบกโง่ไปทำไร่	๔๗
ชาวกะเหรี่ยงราชบุรีนำของป่าไปขายที่ร้านขายยาไทยสมบูรณ์	
เมืองราชบุรีในอดีต	๔๘
ผู้เฒ่าชาวกะเหรี่ยงผูกแขนเรียกขวัญให้ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี	๔๘
ชาวกะเหรี่ยงสงวน้ำเจ้าอาวาสวัดแจ้งเจริญ หลวงพ่อกะเหรี่ยงองค์ปัจจุบัน	๔๙
พิธียกเสาเจดีย์หรือเสาหลักบ้านขึ้นใหม่	๔๙

บทนำ

ภูมิภาคตะวันตก เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นดินแดนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีความสืบเนื่องในการอยู่อาศัยจากการอยู่ในเส้นทางคมนาคมโบราณ ซึ่งนอกจากจะมีการตั้งถิ่นฐานของชนกลุ่มต่าง ๆ มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยังเป็นเขตเคลื่อนไหวของกลุ่มชนอันหลากหลาย ทั้งกลุ่มคนไทย มอญ กะเหรี่ยง ละว้า ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่เข้ามาอยู่อาศัยในดินแดนประเทศไทยระยะแรก จนมีบทบาทและความสำคัญมากขึ้นเมื่อพื้นที่แห่งนี้ได้กลายเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการทำสงครามระหว่างไทยกับพม่ามาตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

บ้านเมืองเหล่านี้ได้ทวีความสำคัญมากขึ้น ในฐานะเมืองด่านชายแดน ซึ่งมีคนไทยในท้องถิ่น คนมอญ และกะเหรี่ยง เป็นกำลังหลักในการทำสงครามและการตระเวนด่าน สอดแนมและส่งข่าวคราวของข้าศึกให้ราชสำนักทราบ หัวหน้ากลุ่มคนมอญและกะเหรี่ยง มักได้รับการแต่งตั้งให้มีตำแหน่งหน้าที่ของทางราชการ กระทั่งได้รับการผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไทยอย่างสมบูรณ์ เมื่อมีการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

บ้านเมืองเหล่านี้ต่างเจริญเติบโตและมีการขยายตัวมากขึ้นด้วยเงื่อนไขของการพัฒนาประเทศ มีการอพยพเข้ามาของพวกลาวและจีน ที่ต่างเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำไร่และทำการค้า ทำให้หลายแห่งกลายเป็นบ้านเมืองที่เป็นย่านการค้าและศูนย์กลางธุรกิจของท้องถิ่น เช่น ที่บ้านโป่ง ไพรารามและเมืองกาญจนบุรี จนถึงปัจจุบันภูมิภาคตะวันตกได้เปลี่ยนโฉมหน้าไปสู่การเป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมหลากหลายชนิด ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ต่างก็มีการเปลี่ยนแปลง ปรับตัว เพื่อให้อยู่รอดทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม ในขณะที่ชุมชนภายในบางแห่งที่อยู่ห่างไกลออกไป ยังคงธำรงรักษาแบบแผนทางวัฒนธรรมของตนเองเอาไว้ ภายใต้กระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

การศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมในภูมิภาคตะวันตก ครั้งนี้ ได้เลือกทำการศึกษา ชุมชนมอญ และกะเหรี่ยงในเขตอำเภอสังขละบุรีและกลุ่มกะเหรี่ยงในเขตจังหวัดราชบุรี ซึ่งกระจายกันอยู่ในเขตอำเภอสวนผึ้ง อำเภอจอมบึง กิ่งอำเภอบ้านคา อำเภอวัดเพลงและอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี

โดยชุมชนมอญที่อำเภอสังขละบุรีนั้น นับเป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาที่หลังกลุ่มอื่น ๆ ในราวปี พ.ศ.๒๔๙๒ กระทั่งอพยพเข้ามาระลอกใหญ่อีกครั้งในปี พ.ศ.๒๕๑๙ คนมอญเหล่านี้มิได้ถูกยอมรับในฐานะส่วนหนึ่งของพลเมืองไทย เช่นเดียวกับชาวมอญที่เข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยาและตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ หากแต่มีการแบ่งแยกว่าเป็นกลุ่มมอญพลัดถิ่น หรือผู้หลบหนีเข้าเมืองสัญชาติพม่า อย่างไรก็ตาม สำนักความเป็นมอญและการปรับตัวเพื่อการอยู่อาศัยในบริบทสังคมไทยในชุมชนมอญแห่งนี้ ได้ดำเนินไปอย่างน่าสนใจและท้าทายต่อมุมมองในการแก้ปัญหาของรัฐอย่างยิ่ง

ส่วนชาวกะเหรี่ยงทั้งที่อาศัยอยู่ในเขตอำเภอสังขละบุรีและราชบุรี เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ในประเทศไทยมาตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่บริเวณต้นน้ำแควใหญ่ ในเขต

รักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรปัจจุบัน กับอีกกลุ่มหนึ่งที่อพยพเข้ามาทางด้านบ้องตี้ แล้วกระจายกันตั้งถิ่นฐาน อยู่แถบริมลำน้ำภาชี ลงไปจนถึงจังหวัดเพชรบุรีและประจวบคีรีขันธ์

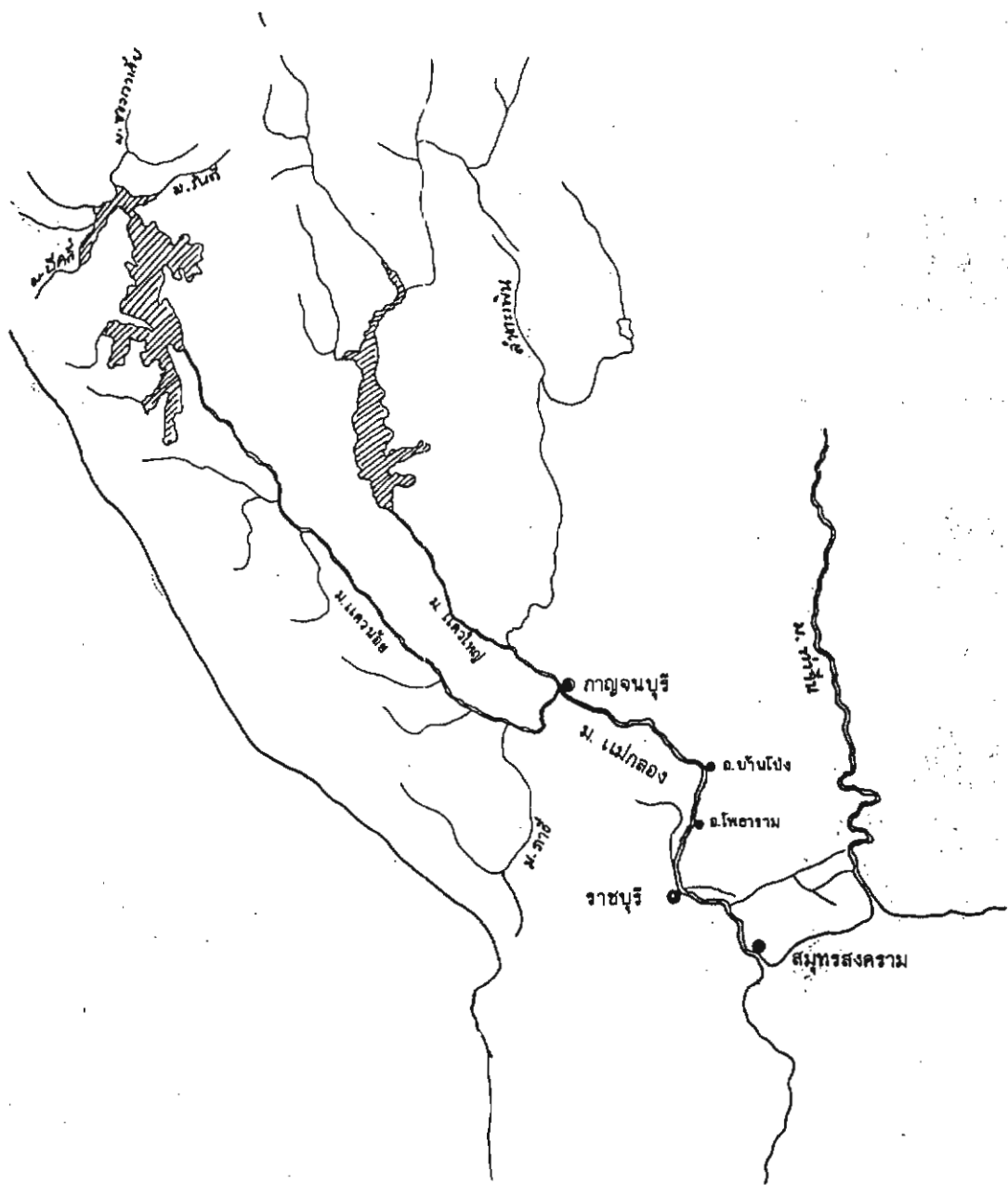
การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คณะผู้ศึกษาได้มุ่งทำความเข้าใจอัตลักษณ์และความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม ของผู้คนแต่ละกลุ่มที่ต่างก็มีวิถีชีวิต ความเชื่อ ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมของตนเอง ขณะเดียวกัน ก็มีการ สังสรรค์สัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่น ๆ และสังคมภายนอกตลอดเวลา จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลง ปรับตัว ภายใต้อิทธิพลแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง

โดยการศึกษาครั้งนี้ ได้บรรลุมิติวัตถุประสงค์อย่างน้อยใน ๓ ประการด้วยกัน คือ

หนึ่ง ทำให้เข้าใจถึงวิถีวัฒนธรรมและการอยู่อาศัยของกลุ่มคนที่หลากหลายในภูมิภาคตะวันตกซึ่งมีการสังสรรค์สัมพันธ์หรือกระทั่งขัดแย้งกันตามภาวะการณ์ทางสังคม และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

สอง ทำให้เข้าใจถึงการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่าง ๆ ว่าเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยอันหลากหลายทั้งด้านที่เป็นปัจจัยภายใน ได้แก่ ลักษณะทางวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิมของกลุ่มชนนั้น ๆ ที่ก่อให้เกิดความแตกต่างหรือความคล้ายคลึงกันทั้งในด้านความคิด วิถีชีวิตและความเชื่อ และส่วนที่เป็นปัจจัยภายนอก ได้แก่ เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับภาวะแวดล้อมของสังคม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลง ซึ่งภาวะการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นอย่างซับซ้อนและเกาะเกี่ยวเชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม

ท้ายสุด ยังทำให้เข้าใจว่าความแตกต่างหลากหลายและการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมนั้น เกิดขึ้นในหลายกลุ่ม หลายระดับ ตั้งแต่ระดับกลุ่มท้องถิ่นไปจนถึงการสังสรรค์ระหว่างท้องถิ่นกับรัฐ ตามเงื่อนไขแวดล้อมต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการต่อรองอำนาจ ความรู้สึกต่ำต้อยและความเท่าเทียม ตลอดจนการปรับตัวเพื่อประกาศถึงศักดิ์ศรี ความภาคภูมิใจและการมีพื้นที่ทางวัฒนธรรมของตนเองอยู่ในสังคมไทย

ลุ่มน้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำสำคัญในภูมิภาคตะวันตก

๑. ภูมิภาคตะวันตก

◆ ภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

สภาพภูมิศาสตร์ของภูมิภาคตะวันตก ประกอบไปด้วยพื้นที่ที่เป็นเขตเทือกเขาและที่สูงแถบแนวพรมแดนตะวันตก คือเขตเทือกเขาตะนาวศรีซึ่งก่อตัวขึ้นในพื้นที่อำเภอสังขละบุรีแล้วทอดตัวยาวลงมาในแนวเหนือใต้ผ่านจังหวัดราชบุรี เพชรบุรีและไปสิ้นสุดที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พื้นที่ทางตอนเหนือของเทือกเขาตะนาวศรียังต่อเนื่องกับเขตเทือกเขาและที่สูงของทิวเขาถนนธงชัยที่ทอดตัวยาวมาจากอำเภออุ้มผางจังหวัดตาก โดยมีปลายเทือกเขาอยู่ในพื้นที่บางส่วนของอำเภอสังขละบุรีและอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีซึ่งครอบคลุมผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์ของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง

เขตเทือกเขาสูงและที่สูงเหล่านี้ ประกอบด้วยที่ราบลุ่มน้ำแคบ ๆ ระหว่างทิวเขา สลับกับเขาสูงโดดกระจายอยู่ทั่วไป ผืนป่าอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่ตอนบนนั้นเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำแม่กลองซึ่งเกิดจากการไหลมารวมกันของแควสองสาย คือ แควใหญ่และแควน้อย

โดยแควใหญ่นั้น มีต้นกำเนิดมาจากห้วยแม่กลองและห้วยแม่จันซึ่งไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำแควใหญ่หรือแควศรีสวัสดิ์ ในเขตอำเภออุ้มผางจังหวัดตาก ก่อนจะไหลลงสู่จังหวัดกาญจนบุรี ไปรวมกับลำน้ำแควน้อย ซึ่งมีต้นกำเนิดจากลำน้ำสำคัญสามสายในอำเภอสังขละบุรี ได้แก่ ลำน้ำรันตี บิดลีและของกาเลีย ซึ่งไหลมารวมกันบริเวณสามประสบ อันเป็นที่ตั้งของอำเภอสังขละบุรีเดิม กลายเป็นลำน้ำแควน้อย แควทั้งสองนี้ได้ไหลมารวมกันที่ปากแพรก จ.กาญจนบุรีกลายเป็นลำน้ำแม่กลอง ซึ่งไหลจากอำเภอเมือง ลงสู่อำเภอท่าม่วง ท่ามะกา ไปยังอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธารามและอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ก่อนที่จะไหลลงสู่ทะเลที่จังหวัดสมุทรสงคราม

พื้นที่สองฝั่งลำน้ำแม่กลองนับจากปากแพรกลงมาจึงเป็นเขตที่ราบลุ่มน้ำอันอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานและการทำการเกษตร ซึ่งเป็นอยู่ช้ำวช้ำน้ำและเรือกลสวนไร่นาผลิตพืชผลหล่อเลี้ยงผู้คนในภูมิภาคตะวันตกและภาคกลางมายาวนานจนถึงปัจจุบัน

ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งประกอบไปด้วยเขตภูเขาอันเป็นแหล่งทรัพยากร แร่ธาตุและของป่าที่สำคัญตลอดจนพื้นที่ราบลุ่มน้ำซึ่งเหมาะสมต่อการทำการเกษตร ทำให้ภูมิภาคตะวันตกเป็นดินแดนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และมีการตั้งถิ่นฐานต่อมาอย่างสืบเนื่องกระทั่งล่วงเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ และเป็นดินแดนแรก ๆ ที่มีการก่อตัวของบ้านเมืองและรัฐ อันเกิดจากการค้าและการคมนาคมติดต่อทั้งทางบกและทะเลของบ้านเมืองในอินเดีย จีน เวียดนาม กับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังปรากฏหลักฐานเป็นแหล่งโบราณคดีในสมัยทวารวดีบนเส้นทางคมนาคมในลำน้ำแควน้อย จังหวัดกาญจนบุรี เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านวังปะไท อ.สังขละบุรี บ้านท่าหวี อำเภอลาดหญ้า ที่พงตึก อ.ท่ามะกา

เขตที่สูงและเทือกเขาในภูมิภาคตะวันตกนั้นนับเป็นเขตต่อแดนและมีเส้นทางคมนาคมข้ามป่าเขาและที่สูงไปมาระหว่างพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันออกกับที่ราบลุ่มแม่น้ำอิรวดีและแม่น้ำสาละวินอันเป็นบ้าน

เมืองของพวกเขาและพม่าทางทิศตะวันตก พื้นที่เหล่านี้จึงเป็นเส้นทางคมนาคมโบราณที่มีชนกลุ่มต่าง ๆ เคลื่อนไหวไปมาอยู่โดยตลอดและมีชุมชนอาศัยอยู่ในเขตที่สูงนี้เรื่อยมา

การตั้งหลักแหล่งของมนุษย์ในลุ่มน้ำแควน้อย แควใหญ่ ย้อนหลังไปได้ไม่น้อยกว่าหนึ่งหมื่นปี ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์และมีการอยู่อาศัยสืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยที่รู้จักการทำเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยโลหะ และยังพบแหล่งภาพเขียนสีที่สะท้อนถึงการรวมกลุ่มในการทำพิธีกรรมหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น ภาพเขียนสีที่ถ้ำรูป อ.ไทรโยค ภาพเขียนสีที่ถ้ำตาด้วง อ.เมือง หรือภาพเขียนที่เขาดง อ.ศรีสวัสดิ์ (ธิดา สาระยา ๒๕๒๗:๓๒๔)

ขณะเดียวกันบริเวณที่ราบลุ่มน้ำตอนล่างก็มีพัฒนาการของบ้านเมืองที่สัมพันธ์กับชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ บริเวณบ้านลาดหญ้าของลำน้ำแควใหญ่และบ้านท่ากิโลของลำน้ำแควน้อย อันเป็นที่ราบกว้างใหญ่เหนือบริเวณปากแพรกขึ้นไปและเป็นบริเวณที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ ก็เกิดเป็นชุมชนใหญ่และกลายเป็นเมือง เช่น เมืองสิงห์ เมืองครุฑในลุ่มน้ำแควน้อย และเมืองกาญจนบุรีเก่าบริเวณตีนเขาชนไก่ ในลุ่มน้ำแควใหญ่ ซึ่งเมืองเหล่านี้นับเป็นเมืองด่านบนเส้นทางคมนาคมจากหุบเขาและชอกเขาลงสู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่กลองซึ่งสามารถเดินทางออกสู่ทะเลได้และยังมีเส้นทางเดินตัดไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านอำเภอนมทวนเข้าสู่อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ลุ่มน้ำท่าจีนและลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่กว้างใหญ่ต่อไป (ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๓๖:๓๔)

จากหลักฐานทางโบราณคดี ชุมชนมนุษย์บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างนำเกิดขึ้นในราว ๒,๕๐๐ ปีที่ผ่านมา อันเป็นยุคสำริด-เหล็ก ที่มีการติดต่อคมนาคมทั้งทางบกทางทะเลระหว่างชุมชนในประเทศจีนตอนใต้ เวียดนามกับแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งได้มีชุมชนเกิดขึ้นตามชายทะเลแถบจังหวัดราชบุรี การคมนาคมติดต่อถึงกันทั้งภายในและภายนอกนี้ทำให้มีการเคลื่อนที่และโยกย้ายของชนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองเป็นจำนวนมาก

กระทั่งชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างพัฒนาเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ ที่เรียกว่า สมัยทวารวดี ซึ่งเกิดเมืองและรัฐอย่างกว้างขวางในลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอุทอง เมืองนครปฐมและเมืองคูบัว บ้านเมืองเหล่านี้ได้ส่งอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมสู่บ้านเมืองทั้งใกล้และไกลผ่านลุ่มน้ำลำคลองเข้าสู่บ้านเมืองบริเวณชายขอบ ควบคู่ไปกับการส่งเสริมหาศรีทางเศรษฐกิจกับชุมชนที่อยู่ตามราวป่าและเทือกเขา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าผู้คนที่อยู่บริเวณเมืองศูนย์กลางกับผู้คนที่อยู่ไกลออกไป ย่อมมีความแตกต่างกันทั้งทางด้านวิถีชีวิตและคติความเชื่อ อย่างไรก็ตาม การขยายตัวทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองศูนย์กลาง ก็ทำให้เกิดการติดต่อสังสรรค์กันของกลุ่มคนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ชุมชนบนเส้นทางคมนาคมเหล่านั้นจึงเติบโตและเกิดเป็นเมืองเล็ก ๆ ขึ้น ดังเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบวัตถุทางวัฒนธรรมต่าง ๆ

อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองในภูมิภาคตะวันตก มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนอันหลากหลายและติดต่อกับโลกภายนอกมาเป็นเวลานาน และเมื่อมีความพยายามสร้างอำนาจรัฐให้เป็นระบบรวมศูนย์ยิ่งขึ้น อำนาจจากศูนย์กลางทั้งโดยระบบกษัตริย์และการควบคุมอย่างอื่นได้สืบคลานเข้าสู่พื้นที่เหล่านี้ มีการสร้างความ

รับรู้เกี่ยวกับพรมแดน อันหมายถึง ชุมชนและดินแดนตรงพรมแดนแห่งอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนบ้านเมืองตามแนวพรมแดนที่รู้จักกันในนาม เมืองด่าน ในประวัติศาสตร์สมัยหลัง ซึ่งอันที่จริง เมืองด่าน คือชุมชนบนเส้นทางด่านซึ่งมีชนเผ่าและชนชาติ ต่างสภาพแวดล้อม ต่างชีวิตความเป็นอยู่สังสรรค์กันอยู่เสมอ และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมขึ้นในคนหลายกลุ่มหลายพวก บางแห่งเจริญเติบโตเป็นเมือง มีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และบางเมืองก็ผูกพันกับแกนอำนาจรัฐมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา(ธิดาสาระยา ๒๕๓๗:๓๓๐-๓๓๑)

เมื่อกรุงศรีอยุธยาสถาปนาขึ้นราชอาณาจักรนั้น เมืองราชบุรีและเมืองกาญจนบุรี ได้เป็นเมืองที่มีความสำคัญมากขึ้น โดยเมืองราชบุรี เป็นเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศ ส่วนเมืองกาญจนบุรี คือเมืองที่เป็นชุมทางสินค้าระหว่างเส้นทางน้ำกับทางบก เนื่องจากมีเส้นทางบกจากเมืองกาญจนบุรีมายังลำน้ำแม่กลองที่เมืองราชบุรีได้ขณะเดียวกัน ที่ตั้งของเมืองกาญจนบุรีที่เขาชวนไก่ ริมแม่น้ำแควใหญ่ มีลำตะเพินซึ่งไหลมาจากอำเภอปอพลอยเป็นเส้นทางที่สัมพันธ์กับบ้านเมืองแถบอุทัยธานีและสุพรรณบุรี ทั้งยังสามารถเดินทางขึ้นไปตามลำน้ำแควน้อยสู่ด่านพระเจดีย์สามองค์ได้

นอกเหนือจากความสำคัญในฐานะเส้นทางการค้าในพรมแดนตะวันตก เส้นทางคมนาคมชายขอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นทางตามลำน้ำแควน้อยผ่านเทือกเขาทางตะวันตกขึ้นไปยังด่านเจดีย์สามองค์ ยังได้กลายเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์สำคัญในการทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า มาตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สงครามนับเป็นตัวแปรสำคัญต่อการเคลื่อนไหวของผู้คนบริเวณชายแดน การกวาดต้อน การส่งสมกำลังและความเข้มแข็ง อันนำไปสู่การปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่มคนอันหลากหลายในดินแดนภูมิภาคตะวันตก ซึ่งมีพัฒนาการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

◆ ท้องถิ่นและผู้คนในภูมิภาคตะวันตก

เมื่อเส้นทางคมนาคมชายขอบได้กลายเป็นยุทธศาสตร์ในการทำสงครามระหว่างไทยกับพม่านั้น กลุ่มคนที่มีความสำคัญมากขึ้นในภูมิภาคตะวันตกคือ พวกมอญและกะเหรี่ยง แม้ว่าชนกลุ่มดั้งเดิมที่สันนิษฐานว่าอาศัยอยู่ในพื้นที่เหล่านี้มีทั้งพวกยางแดง กะเหรี่ยง ลัวะ ละว้าและพวกไทย โดยพวกมอญนั้นเป็นกลุ่มที่เดินทางค้าขายและเคลื่อนไหวอยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณเหล่านี้มาเป็นเวลานานแล้ว

ด้วยเหตุที่มอญและกะเหรี่ยงตั้งถิ่นฐานและสัญจรไปมาบนเส้นทางคมนาคมชายขอบเหล่านี้มาเป็นเวลานาน จึงทำให้มีความชำนาญเส้นทางและรู้จักภูมิประเทศเป็นอย่างดี เมื่อมีสงครามระหว่างไทยกับพม่า พวกมอญและกะเหรี่ยงจึงมักถูกเกณฑ์เข้าเป็นกำลังในการรบและทำหน้าที่สอดแนมส่งข่าวบริเวณชายแดนให้ราชสำนักทราบ และตั้งแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ประเทศไทยได้ขยายอำนาจจัดตั้งชุมชนของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นเป็นเมืองด่าน มีการส่งเจ้าหน้าที่ไปปกครองดูแลและมักแต่งตั้งให้หัวหน้าชนกลุ่มต่าง ๆ มีตำแหน่งทางราชการ ดังปรากฏหลักฐานการตั้งด่านรามัญ ๘ หัวเมืองในภูมิภาคตะวันตก ซึ่งล้วนอยู่ในเขตจังหวัดกาญจนบุรีในลุ่มน้ำแควน้อยทั้งสิ้น

เมืองด่านทั้งหมดนี้จะมีเจ้าเมืองหรือผู้สำเร็จราชการเมืองเป็นผู้ดูแล เจ้าเมืองจะมียศเป็นพระ เช่น พระศรีสุวรรณศรี ชาวกะเหรี่ยง เป็นเจ้าเมืองสังขละบุรี นอกจากนั้นจะมีนายกอง นายด่านคอยดูแล พลเมืองมีฐานะเป็นไพร่พล มีหน้าที่ต้องส่งส่วยและเงินปีแก่ราชสำนักและคอยตระเวนด่านสืบข่าวความเคลื่อนไหวของข้าศึกยามปลอดภัยจากสงคราม และเมื่อมีสงครามก็จะเข้าเป็นกำลังในการรบ บ้างก็มีหน้าที่ในการจัดเตรียมเสบียงอาหารให้กับกองทัพและเป็นผู้นำทาง

นอกจากการจัดตั้งเมืองด่านต่าง ๆ เมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นชุมทางคมนาคมระหว่างทางบกกับทางน้ำยังได้กลายเป็นเมืองด่านรับศึกพม่า เนื่องจากถ้าพม่าเข้าตีเมืองกาญจนบุรีได้ก็สามารถเดินตัดเข้าสู่สุพรรณบุรีและเข้าตีพระนครได้

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในภูมิภาคตะวันตกอย่างมาก เนื่องจากผู้คนบางส่วนถูกกวาดต้อนไปพร้อมกับสงคราม บางส่วนหลบหนีเข้าป่า หลายแห่งกลายเป็นหมู่บ้านร้าง ผู้คนแอบแฝงดำรงชีพอยู่ตามป่าเขาเสียเป็นส่วนใหญ่ บางแห่งก็เกิดชุมชนขึ้นมาใหม่ นอกจากนี้ ความเข้มแข็งของพม่าทำให้พวกกะเหรี่ยงและมอญในลุ่มน้ำสาละวินถูกกดดันอย่างหนัก กระทั่งมีการอพยพเข้ามาดินแดนประเทศไทยของพวกมอญและกะเหรี่ยงจำนวนมาก โดยได้เกิดชุมชนกะเหรี่ยงขนาดใหญ่ขึ้นบริเวณต้นลำน้ำแควใหญ่และลำน้ำแควน้อยที่มีการอยู่อาศัยต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน ขณะที่กะเหรี่ยงบางส่วนอพยพเข้ามาทางด้านบ้องตี้และอยู่อาศัยอยู่ตามเขตลำน้ำภาชีในอำเภอสวนผึ้งและอำเภोजอมบึง ในจังหวัดราชบุรี

เมื่อมีการย้ายพระนครจากกรุงศรีอยุธยาลงมาอยู่ที่ธนบุรีและกรุงเทพฯ นั้น การเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ในการสงครามทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนลดความสำคัญลง และบ้านเมืองบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง โดยเฉพาะเมืองราชบุรี มีความสำคัญมากขึ้น ทั้งยังโปรดให้มีการย้ายเมืองกาญจนบุรีเก่าบริเวณเขาชนไก่ ลงมาอยู่ที่ปากแพรกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา เนื่องจากถ้าพม่ายกทัพลงมาตามลำน้ำแควน้อยจนถึงปากแพรกก็สามารถเดินทางได้ทั้งทางบกและทางน้ำเข้าสู่เมืองราชบุรี นครปฐมและกรุงเทพฯ ขณะเดียวกัน ไทยก็ใช้บริเวณปากแพรกเป็นที่ชุมนุมทัพเพื่อขึ้นไปต่อสู้กับพม่า ดังสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่มีการยกทัพขึ้นไปตามลำน้ำแควน้อย และการรบกับพม่าจนได้ชัยชนะที่สามสบและท่าดินแดง ซึ่งพม่าได้ยกกองทัพเข้ามาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ และสร้างค่ายขนาดใหญ่ขึ้นที่สามสบ ในอำเภอสังขละบุรี

บ้านเมืองในภูมิภาคตะวันตก โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างนั้น มีการขยายตัวมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเริ่มมีชุมชนสวนผลไม้เกิดขึ้นบริเวณปากน้ำแม่กลองจากตัวเมืองสมุทรสงครามขึ้นมาจนถึงเมืองราชบุรี และเมื่อเข้าสู่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับเมืองราชบุรีโดยการกวาดต้อนผู้คนจากที่ต่าง ๆ เช่น เขมร ลาวครั้ง ลาวยวน ลาวพวน ลาวโซ่ง และมอญเข้ามาอยู่ในหัวเมืองราชบุรีเพื่อให้มีกำลังคนป้องกันการรุกรานพระนคร ในสมัยนี้จึงมีผู้คนต่างเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งหลักแหล่งในภูมิภาคตะวันตกเป็นจำนวนมาก

พวกมอญจะกระจ่ายกันอยู่ในอำเภอบ้านโป่งและอำเภอโพธาราม ส่วนลาวยวนกระจ่ายกันอยู่หลายแห่ง เช่น ที่บ้านคูบัว บ้านบางกระบือ และลำพยอม ตลยตจนสองฝั่งลำน้ำแม่กลองจากอำเภอโพธารามลงไปจนถึงเจ็ดเสมียน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๓๖:๕๔)

นอกจากพวกลาว เขมร และมอญแล้ว ยังมีคนจีนซึ่งเข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำแม่กลองในราวรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นการเข้ามาพร้อมกับการขยายตัวของการค้าแบบเสรีและการส่งเสริมให้มีการขยายพื้นที่ทางการเกษตรกรรมออกไปอย่างกว้างขวาง กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการขุดคลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวกเพื่อขยายเส้นทางคมนาคมจากเมืองธนบุรีไปยังแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง ทำให้มีการขยายตัวของชุมชนจากแม่น้ำท่าจีนเข้าสู่แม่น้ำแม่กลองไปตามคลองดำเนินสะดวก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกคนจีนที่เข้าไปทำไร่ทำนา ปลูกผัก ทำสวนผลไม้ และสวนมะพร้าว เกิดเป็นย่านอุตสาหกรรมน้ำตาลมะพร้าวและชุมชนริมน้ำที่เรียกกันว่า สวนนอก คู่กันกับ สวนใน แถบฝั่งธนบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๓๖:๕๕)

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ลงมา ชาวจีนจำนวนมาก ได้อพยพเข้าสู่ดินแดนภายในมากขึ้น โดยนอกจากจะทำไร่และทำสวนแล้ว ในระยะนั้นรัฐยังส่งเสริมให้มีการทำไร่อ้อย เพื่อขยายอุตสาหกรรมน้ำตาลในการส่งออก ชาวจีนบางกลุ่มได้อพยพเข้าไปเป็นแรงงานในไร่อ้อย ทำการรับจ้างและเข้าเป็นคนกลางในการค้าข้าวและสินค้าอุปโภคบริโภค จนเกิดถิ่นฐานย่านตลาดขึ้นตามที่ต่าง ๆ และขยายตัวเป็นชุมชนเมืองในเวลาต่อมา เช่น บ้านโป่ง โพธาราม ท่าเรือ ท่ามะกา คนจีนเหล่านี้มักผสมกลมกลืนกับผู้คนที่อาศัยอยู่เดิมในท้องถิ่น พร้อมทั้งนำคติความเชื่อและแบบแผนการดำเนินชีวิตของตนเองเข้าไปผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย เช่น การผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับนับถือผีบรรพบุรุษหรือผีบ้านผีเรือนของคนไทยและคนมอญ เข้ากับประเพณีการนับถือเจ้าที่และการตั้งศาลเจ้าจีนเอาไว้ตามย่านศูนย์กลางชุมชนของคนจีน ซึ่งในท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างนั้นจะพบการตั้งศาลเจ้าแม่เป็กโพธิ์เป็นจำนวนมากในเขตอำเภอบ้านโป่งและอำเภอโพธาราม

ส่วนในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีนั้นพบว่ามีศาลเจ้าอยู่ตามเมืองและย่านตลาดต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน ในชุมชนเก่าแก่บางแห่ง เช่น ที่บ้านหนองขาว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี อันเป็นชุมชนซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณที่สามารถเดินตัดผ่านไปยังจังหวัดสุพรรณบุรีและเข้าสู่พื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ยังพบร่องรอยการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างมอญ ไทยและจีน ที่ปรากฏผ่านแบบแผนทางวัฒนธรรม การดำรงชีพและคติความเชื่อของชุมชนที่เป็นกรกลืนกลายระหว่างการนับถือผีบรรพบุรุษของมอญ การนับถือผีบ้านของคนไทยตลอดจนการนับถือเจ้าและการตั้งศาลเจ้ากลางบ้านอันเกิดจากอิทธิพลของคนจีนด้วย (เบญจวิทย์ เมืองไทย ๒๕๔๓)

และในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ ยังได้มีการปฏิรูปการปกครองในระบบมณฑลเทศาภิบาล เพื่อเป็นการจัดระเบียบและรวบรวมอำนาจการปกครองไว้ที่ศูนย์กลาง ภูมิภาคตะวันตกยังคงเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการจัดการปกครองและรวมไว้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอย่างถาวร บ้านเมืองในภูมิภาคตะวันตกได้ถูกรวบรวมให้ขึ้นอยู่กับมณฑลราชบุรี ได้แก่ เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองปราณบุรีและเมืองประจวบคีรีขันธ์ อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ต่างก็เคยเสด็จพระราชดำเนินเพื่อเยี่ยม

เยียนประชาชนในภูมิภาคตะวันตกหลายครั้ง รวมถึงการเสด็จไปยังหมู่บ้านของพวกมอญและกะเหรี่ยงในภูมิภาคนี้ด้วย

การพัฒนาประเทศและก้าวเข้าสู่ระบบการค้าเสรี ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนโฉมหน้าของภูมิภาคตะวันตกจากดินแดนบ้านป่า ไปสู่การแผ้วถางพื้นที่รกร้างให้เป็นriegkสวนไร่นาในการเกษตรกรรมและการปลูกพืชไร่ซึ่งเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในยุคที่ข้าว น้ำตาลและยาสูบ ได้กลายเป็นสินค้าออกสำคัญแทนแร่ธาตุและของป่าที่เคยมีมาแต่เดิม

ราชบุรี ได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าในภูมิภาคตะวันตกเมื่อมีการสร้างทางรถไฟจากสถานีบางกอกน้อยผ่านราชบุรีไปยังเพชรบุรีในปี พ.ศ.๒๔๔๔ ทั้งยังมีการตัดถนนหนทางเข้าสู่พื้นที่แถบนี้มากขึ้นจนราชบุรี สามารถติดต่อคมนาคมกับสังคมใกล้เคียงได้โดยสะดวก โพธารามและบ้านโป่งได้กลายเป็นย่านตลาดและชุมทางการค้าที่สำคัญ เนื่องจากเป็นจุดเชื่อมต่อกับจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งอยู่ลึกเข้าไปภายในและสามารถติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ โดยรอบได้ทั้งทางบกและทางน้ำ โดยมีชาวจีนเป็นผู้บุกเบิกการเกษตรและอุตสาหกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำสวนผัก การเลี้ยงหมู การผลิตน้ำตาล อุตสาหกรรมยอยหิน และการผลิตโองที่เฟื่องฟูขึ้นในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (สุตารา สุจายาและสาธิมา พุ่มศิริ ๒๕๔๑:๘๕-๘๘)

เมื่อการเกษตรและอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในราชบุรีเจริญรุดหน้า ก็เริ่มมีการขยายตัวของการผลิตเข้าสู่พื้นที่ที่เป็นดินแดนภายในแถบอำเภอท่ามะกา ท่าม่วงและอำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ส่วนพื้นที่ป่าเขาแถบอำเภอสวนผึ้งและอำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรีและเขตลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนเหนือปากแควก็เริ่มเข้าไปได้กลายเป็นแหล่งสัมปทานเหมืองแร่และสัมปทานไม้ ซึ่งมีกษัตริย์จากภายนอกเข้าไปอยู่อาศัยและทำธุรกิจเหล่านี้ แม้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิมจะยังคงดำรงชีพด้วยการตัดไม้ หาชของป่า ตีผึ้ง และเผาถ่าน แต่พื้นที่ป่าที่ถูกทำลายลงพร้อมกับการสัมปทาน ทำให้ชาวบ้านซึ่งเคยพึ่งพาอาศัยป่า เข้าไปบุกเบิกจับจองพื้นที่ทำไร่ซึ่งมีการแผ้วถางป่าอย่างรวดเร็วภายหลังธุรกิจการทำเหมืองแร่ขบเซาและเหมืองแร่หลายแห่งปิดตัวไป บ้านป่าในภูมิภาคตะวันตกหลายแห่งจึงเปลี่ยนสภาพไปเป็นพื้นที่ทำไร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไร่อ้อยและไร่ข้าวโพด ทั้งยังมีการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลในภูมิภาคนี้จำนวนมากตั้งแต่ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา

ปัจจุบันดินแดนภูมิภาคตะวันตกมีความเปลี่ยนแปลงไปมาก ทั้งในแง่ภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อมและการดำรงชีวิตของผู้คน จากพื้นที่ป่าเขารกร้างได้กลายเป็นเขตเกษตรอุตสาหกรรมที่ร่อนแร่ อันทำให้วงจรชีวิตและความอุดมสมบูรณ์ที่มีมาแต่เดิมไม่อาจหวนคืนมาได้อีก วิถีชีวิตของผู้คนที่ต้องเปลี่ยนไปสู่การดิ้นรนต่อสู้อยู่ท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจที่บีบรัด การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ความขัดแย้ง และความเอารัดเอาเปรียบที่เกิดขึ้น

◆ กะเหรี่ยงและมอญในภูมิภาคตะวันตก

กะเหรี่ยงและมอญนับเป็นกลุ่มคนที่เคลื่อนไหวนับพันปีบนดินแดนภูมิภาคตะวันตกมาเป็นเวลานาน โดยมอญนับเป็นชนชาติที่เก่าแก่และมั่งคั่งในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นชาติที่มีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองในกลุ่มน้ำเจ้าพระยามาช้านาน การอพยพของชาวมอญเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยนั้น ส่วนมากมักเป็นการอพยพลี้ภัยเข้ามาหรือถูกกวาดต้อนเป็นเชลยสงครามนับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรได้นำเอาพระมหาเถรคันฉ่อง พระยาเกียรติ พระยารามผู้นำมอญและชาวมอญเข้ามาให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพระนครศรีอยุธยา และในสมัยต่อมา เช่น สมัยพระนารายณ์ สมัยพระเจ้าบรมโกศ และสมัยกรุงธนบุรี ก็มีการอพยพเข้ามาเป็นระลอก และมักตั้งหลักแหล่งอยู่ตามริมแม่น้ำสายต่าง ๆ

โดยในภูมิภาคตะวันตกนั้น มีชาวมอญตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณลำน้ำแควน้อยลงมาจนถึงลำน้ำแม่กลองแถบอำเภอบ้านโป่ง ไทราราม จังหวัดราชบุรี ชุมชนมอญบนฝั่งลำน้ำแม่กลองปัจจุบันที่เป็นชุมชนใหญ่ อยู่ในพื้นที่ตำบลคู้พยอม บ้านม่วงและนครชุมนิในอำเภอบ้านโป่ง ส่วนในเขตอำเภอไทรารมามีชุมชนมอญอยู่ในตำบลสร้อยฟ้า ตำบลชำแระและคลองตาครุ ะยะหลังยังมีมอญที่กระจายไปอยู่แถบอำเภอบางแพ ดำเนินสะดวก และอำเภอเขาย้อยในจังหวัดเพชรบุรีด้วย

ด้วยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวมอญที่คล้ายคลึงกับคนไทย ประกอบกับการอยู่อาศัยในประเทศไทยมาเป็นเวลานาน ทำให้ชาวมอญเหล่านี้มีการผสมกลมกลืนกับคนไทย ทั้งโดยการแต่งงานและการศึกษาซึ่งลูกหลานมอญรุ่นใหม่ต่างก็ได้รับการศึกษาแบบไทย และมีสำนึกว่าตนเองเป็นคนไทย โดยยังคงเอกลักษณ์ความเป็นมอญเอาไว้ผ่านประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อบางประการในชุมชน

ส่วนชาวกะเหรี่ยงได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยระลอกใหญ่ในราวปลายกรุงศรีอยุธยาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากพม่าขัดแย้งกับมอญ กะเหรี่ยงซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีกับมอญจึงได้รับผลกระทบไปด้วย โดยการอพยพครั้งใหญ่เกิดขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๗-๒๓๑๘ ในสมัยพระเจ้าอลองพญา กษัตริย์พม่าซึ่งทำสงครามกับมอญ พวกมอญพ่ายแพ้ถูกพม่าฆ่าฟันล้มตายเป็นอันมาก กะเหรี่ยงซึ่งเป็นมิตรกับมอญและอาศัยอยู่ใกล้เคียงดินแดนมอญจึงอพยพหลบหนีเข้ามาด้วย นอกจากนั้น ยังมีการอพยพเข้ามาอีกครั้งในสมัยที่อังกฤษยึดพม่าได้ กะเหรี่ยงไม่ยอมอ่อนน้อมต่ออังกฤษจึงพากันเข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนไทย โดยกลุ่มหนึ่งคือพวกที่เข้ามาอยู่ในภูมิภาคตะวันตกของไทย ในขณะที่กะเหรี่ยงบางกลุ่มเข้าไปตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในเขตภาคเหนือ ในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนและตาก (สุจิตลักษณ์ ตีผลุดงและสรินยา คำเมือง ๒๕๔๐:๖)

กะเหรี่ยงในภูมิภาคตะวันตกนั้น ส่วนมากเป็นกะเหรี่ยงโปหรือที่เรียกตัวเองว่า โพล่ง เยอโพล่ง หรือ ฮอันมีความหมายว่า “คน” ตามคำบอกเล่าของพวกกะเหรี่ยงในเขตอำเภอสังขละบุรีนั้น กล่าวกันว่ากะเหรี่ยงในภูมิภาคตะวันตกเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากเมืองถลอ่อง เมืองขวยกะบ่อง และเมืองเมกะวะ ซึ่งเป็นดินแดนของมอญเมื่อกว่าร้อยปีก่อน กะเหรี่ยงเหล่านี้เป็นกะเหรี่ยงโปหรือโพล่ง ที่มักถูกพม่าจับไปเป็นทาส ก่อตั้งและทำทารุณกรรม พวกกะเหรี่ยงจึงหนีไปอยู่บริเวณบ้านทิชวยโหวหรือห้วยบุแดง ซึ่งปัจจุบันอยู่บริเวณบ้านไถ่บ่องในประเทศพม่าแล้วจึงอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณประเทศไทย

ส่วนกะเหรี่ยงอีกกลุ่มซึ่งเป็นกะเหรี่ยงจากเมืองทวาย ได้อพยพเข้ามาทางด้านบ้องตี้และด้านสิงขรในเขต จังหวัดราชบุรีแล้วกระจายกันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมลำน้ำภาชีในเขตอำเภอสวนผึ้งและอำเภोजอมบึง จังหวัด ราชบุรี บางส่วนได้อพยพไปทางตะวันออกและตั้งถิ่นฐานในแถบอำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี บางส่วน อพยพลงไปทางตอนใต้ตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่กิ่งอำเภอบ้านคา อำเภอปากท่อ อำเภอวัดเพลง จนถึงเขตต้นน้ำ เพชรบุรีและป่าละอูในจังหวัดเพชรบุรีและประจวบคีรีขันธ์

ปัจจุบันชาวกะเหรี่ยงในภูมิภาคตะวันตกนั้น อยู่อาศัยกระจุกกระจายกันอยู่ทั่วไปในจังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี อุทัยธานี สุพรรณบุรี เพชรบุรีและประจวบคีรีขันธ์ ชาวกะเหรี่ยงส่วนใหญ่มักตั้งถิ่นฐานตามบริเวณที่ราบ แลบ ๆ ริมลำน้ำ ในเขตเทือกเขาและที่สูง โดยเฉพาะในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร อำเภอสังขละบุรี มี ชุมชนชาวกะเหรี่ยงกลุ่มใหญ่ตั้งถิ่นฐานสืบเนื่องกันมาไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ปี ส่วนในจังหวัดราชบุรีนั้น มีชาวกะเหรี่ยง อาศัยกระจุกกระจายกันอยู่ตามริมลำน้ำภาชีในอำเภอสวนผึ้ง อำเภอจอมบึง กิ่งอำเภอบ้านคา อำเภอวัดเพลง และอำเภอปากท่อ ซึ่งคาดว่าชุมชนเหล่านี้มีอายุมาไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ปีเช่นกัน

๒. มอญและกะเหรี่ยงที่สังขละบุรี

สังขละบุรีนับเป็นเมืองปลายแดนตะวันตกในจังหวัดกาญจนบุรี ที่ติดต่อกับพม่าทางด้านพระเจดีย์สามองค์ พื้นที่ส่วนใหญ่ของตัวอำเภอซึ่งเต็มไปด้วยผืนป่าและขุนเขาใหญ่น้อยบอกเล่าความเป็นมาถึงการเป็นถิ่นฐานบ้านป่าของสังขละบุรีได้เป็นอย่างดี ด้วยหนทางไกลและความยากลำบากในการเดินทางที่วกกันว่าจะต้องล่องเรือขึ้นมาตามลำน้ำแควน้อยจนถึงทองผาภูมิ แล้วเดินป่า ขี่ช้างอีกหลายวันกว่าจะถึงตัวอำเภอ ทำให้กว่า ๒๐ ปีก่อนสังขละบุรีคือดินแดนชนบทอันห่างไกลและยากยิ่งต่อการเข้าถึง แต่เชื่อว่าสังขละบุรีจะเป็นพื้นที่ที่ปราศจากการสังสรรค์กับคนภายนอก หากผืนป่าและความอุดมสมบูรณ์ตลอดจนการเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ชายแดนก็ได้ดึงดูดผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างไม่ขาดสาย กระทั่งการสร้างเขื่อนเขาแหลมเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๗ ที่ทำให้ถนนหนทางและการคมนาคมสะดวกมากขึ้น ยิ่งทำให้สังขละบุรีเผยตัวแก่ผู้คนภายนอกในฐานะแหล่งท่องเที่ยวที่มีมนต์เสน่ห์ของสายหมอก ขุนเขาและวิถีชีวิตของชนพื้นเมืองชาวมอญและชาวกะเหรี่ยง

◆ ภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมอำเภอสังขละบุรี

อำเภอสังขละบุรี เป็นอำเภอหนึ่งในจำนวน ๑๓ อำเภอของจังหวัดกาญจนบุรี อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ห่างจากจังหวัด ๒๑๗ กิโลเมตร สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปเป็นป่า เทือกเขาและลำน้ำ มีพื้นที่ทั้งหมด ๓,๓๕๐ ตารางกิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับประเทศพม่าและบางส่วนของอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก ทิศตะวันตกติดต่อกับประเทศพม่า ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก และอำเภอทองผาภูมิ ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี

สภาพแวดล้อมของตัวอำเภอเดิมเป็นป่าดิบ มีที่ราบหุบเขาเพียง ๑๕ เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ โดยมีลำน้ำสำคัญสามสายซึ่งไหลมาบรรจบกันที่ลำน้ำแควน้อย บริเวณที่เรียกว่า สามประสบ ได้แก่

-ลำน้ำของกาเลีย มีต้นน้ำมาจากบ้านไล่โว่ บ้านหมิงเจิง ตำบลไล่โว่ ไหลผ่านบ้านทิชวยใหม่ บ้านไล่วาบอง บ้านชะละหะ บ้านสะเนฟอง บ้านแม่ตี้ว ก่อนจะแยกออกเป็นสองสาย สายหนึ่งไหลลงลำน้ำแม่กะสะ เข้าสู่ประเทศพม่า อีกสายหนึ่งไหลผ่านหมู่บ้านของกาเลีย ไหลลงสู่แม่น้ำแควน้อยที่บริเวณสามประสบ

-ลำน้ำรันตี มีต้นน้ำมาจากเทือกเขาใหญ่ ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ไหลผ่านหมู่บ้านเกาะสะเค็ง บ้านกองม้องทะ บ้านเกริงสะดา บ้านหนองโป่งโค้ง ก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำแควน้อย

-ลำน้ำบักคลี เป็นลำน้ำที่มีกำเนิดจากลำห้วยสองสาย ชาวบ้านเรียกว่าลำห้วยสองพี่น้อง ในประเทศพม่า ห้วยสองพี่น้องไหลมาบรรจบกันที่บ้านชิตะแง่ง และไหลผ่านบ้านกวยจะโด บ้านนุ่งลุ บ้านนุ่งไก บ้านโล่งตะโก่ง บ้านคูผาดู บ้านทุ่งมาลัย และไหลลงสู่แม่น้ำแควน้อยที่บริเวณสามประสบเช่นกัน

โดยลำน้ำแควน้อยที่เกิดจากการไหลมารวมกันของลำห้วยทั้งสามสาย ได้ไหลผ่านไปยังอำเภอทองผาภูมิ ก่อนจะไหลไปรวมกับแม่น้ำแควใหญ่กลายเป็นแม่น้ำแม่กลองที่ปากแพรก อ.เมือง กาญจนบุรี

นอกเหนือจากลำน้ำทั้งสามสาย สังขละบุรียังมีป่าไม้และสัตว์ป่าจำนวนมาก มีแร่ธาตุที่สำคัญหลายชนิด เช่น ตะกั่ว วุลแฟรม พลวง ดีบุก ทำให้ในอดีตมีนายทุนเข้ามาทำเหมืองแร่ในสังขละบุรีจำนวนมาก พื้นที่บางส่วนของอำเภอ ยังอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์

เมื่อประมาณ ๕๐ ปีที่ผ่านมา อำเภอสังขละบุรีไม่มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกเช่นในปัจจุบัน ผู้ที่จะเดินทางไปยังตัวอำเภอ จะต้องนั่งเรือจากลำน้ำแควน้อยขึ้นไปจนถึงทองผาภูมิ และที่ช้างไปยังตัวอำเภอ ส่วนในเขตอำเภอเองซึ่งพื้นที่เป็นป่าทึบ ชาวบ้านจะเดินทางติดต่อกันด้วยทางเดินเท้า หรือใช้ลำน้ำในการสัญจรไปมา โดยชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมตั้งบ้านเรือนตามริมลำน้ำ แต่ละหมู่บ้านจะอยู่ห่าง ๆ กัน จนกระทั่งมีการตั้งสังขละบุรีขึ้นเป็นอำเภอ โดยมีการก่อสร้างตัวอำเภอบริเวณริมฝั่งตะวันออกของลำน้ำแควน้อย เมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีก่อน บ้านเมืองจึงเริ่มเจริญมากขึ้น

ภายหลังการสร้างเขื่อนเขาแหลม เมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๗ ได้มีการย้ายตัวอำเภอสังขละบุรีขึ้นมาอยู่ทางทิศเหนือ ห่างจากอำเภอเดิมประมาณ ๓๐ กิโลเมตร โดยอำเภอเดิมได้จมอยู่ใต้น้ำเขื่อนเขาแหลม ป่าไม้และสัตว์ป่าถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก ทำให้สังขละบุรีไม่อุดมสมบูรณ์เช่นในอดีต

ตัวอำเภอปัจจุบันประกอบด้วยพื้นที่สองฝั่ง ซึ่งถูกคั่นไว้ด้วยทะเลสาบเขื่อนเขาแหลม แยกออกเป็นฝั่งอำเภอ หรือที่เรียกว่า ฝั่งไทย เป็นที่ตั้งของตัวอำเภอ ตลาด โรงเรียน โรงพยาบาล และสถานที่ราชการ ตลอดจนร้านค้า บ้านเรือนของชาวบ้านทั้งมอญและกะเหรี่ยงที่เคยอาศัยอยู่ในเขตสุขาภิบาลเดิม นอกจากนี้ฝั่งอำเภอยังเป็นที่ตั้งของวัดศรีสุวรรณ ซึ่งเป็นวัดของชาวกะเหรี่ยง โบสถ์คริสต์ มัสยิดของมุสลิมซึ่งอพยพมาจากพม่า และกองร้อยตำรวจตระเวนชายแดน

อีกฝั่งหนึ่งของตัวอำเภอ คือชุมชนมอญ ซึ่งอยู่ห่างจากตัวอำเภอประมาณ ๕ กิโลเมตร โดยมีแม่น้ำของกาเลียกั้นอยู่ หมู่บ้านมอญได้แบ่งออกเป็นซอย จำนวน ๗ ซอย มีโรงเรียน และตลาด ซึ่งการไฟฟ้าฝ่ายผลิตได้สร้างทดแทนให้

ปัจจุบันเส้นทางคมนาคมในตัวอำเภอสะดวกมากขึ้น โดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตได้สร้างทางหลวงหมายเลข ๓๒๓ จากอำเภอทองผาภูมิมาจนถึงสังขละบุรีและสร้างสะพานคอนกรีตข้ามแม่น้ำของกาเลียไปยังหมู่บ้านมอญ และหมู่บ้านอื่น ๆ ที่อยู่โดยรอบด้วย นอกจากนี้ยังมีทางแยกจากทางหลวงหมายเลข ๓๒๓ ไปยังด่านเจดีย์สามองค์ ซึ่งพัฒนาขึ้นเป็นย่านการค้าชายแดนด้วย

◆ การอพยพเข้ามาดังถิ่นฐานของมอญและกะเหรี่ยง

ย้อนกลับไปในอดีต ผืนดินอันอุดมและที่ราบลุ่มระหว่างลำห้วยต่าง ๆ ในเขตต้นน้ำแควน้อย ซึ่งประกอบไปด้วยลำน้ำสามสาย ได้แก่ รันตี ปิคลีและของกาเลีย คือหลักแหล่งสำคัญในการตั้งถิ่นฐานของชาวมอญและชาวกะเหรี่ยงที่อพยพโยกย้ายจากลุ่มน้ำสาละวินเข้าสู่ดินแดนประเทศไทย เมื่อมีการตั้งอำเภอดังกะหรือสังขละบุรีขึ้น

เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๘ นั้น ประชากรส่วนใหญ่ในสังขละบุรีเป็นชาวกะเหรี่ยง มีพวกมอญอยู่เพียงส่วนน้อยเท่านั้น มีการตั้งบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ไม่เกิน ๓๐ หลังคาเรือน กระจายกันอยู่ตามลำน้ำทั้งสามสาย ดังปรากฏชื่อหมู่บ้านเก่า เช่น บ้านตะล่องเต้ง บ้านคูผาตู บ้านทุ่งมาลัยหรือห้วยมาลัย บ้านชิดงแง บ้านเวียคะดี เป็นต้น บางส่วนตั้งถิ่นฐานลึกเข้าไปในบริเวณต้นน้ำแควใหญ่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร มีหมู่บ้านสำคัญ ๆ เช่น บ้านสะเนฟอง บ้านกองม่องทะ บ้านเกาะสะเต้ง บ้านไล่วาบองบ้านทิชวยโหว่ และบ้านจะแก เป็นต้น

การอพยพของชาวกะเหรี่ยงเข้ามาอาศัยอยู่ในอำเภอสังขละบุรีนั้น เล่ากันว่าเมื่อแรกที่เข้ามาได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมลำห้วยต่าง ๆ ในเขตต้นน้ำ โดยมีบ้านทิชวยโหว่เป็นหมู่บ้านใหญ่ มีคนหลายกลุ่ม เช่น มอญ กะเหรี่ยง ตองกู มอระชา ลาว พม่า อาศัยอยู่ด้วยกัน ภายหลังจึงค่อยแยกย้ายกันไปตั้งที่อยู่อาศัยของตนเองแถบริมลำน้ำรันตี ปิคลีและของกาเลีย ส่วนชาวบ้านที่บ้านทิชวยโหว่ได้อพยพไปอาศัยอยู่ที่บ้านตะนิ่ฟงหรือบ้านสะเนฟองในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรปัจจุบัน สันนิษฐานว่าเดิมบ้านตะนิ่ฟงเป็นท่าแพและเป็นศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ และยังเป็นที่ทำการของพระศรีสุวรรณคีรีเจ้าเมืองสังขละบุรีคนแรกซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยง เนื่องจากวัดสะเนฟองเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตที่รัชกาลที่ ๓ ทรงพระราชทานให้กับพระศรีสุวรรณคีรีเพื่อเป็นพระคู่เมืองสังขละบุรี

ภายหลังอำเภอวังกะได้เปลี่ยนชื่อเป็นสังขละบุรีและย้ายอำเภอมาตั้งอยู่บริเวณบ้านนิเถะ บริเวณฝั่งตะวันออกของลำน้ำแควน้อยนั้น บ้านนิเถะ บ้านโหล่น้ำและบ้านวังกะได้กลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีคนอาศัยอยู่ถึง ๔๐๐-๕๐๐ คน การย้ายอำเภอมาตั้งอยู่บริเวณบ้านนิเถะนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะด้วยทำเลที่ตั้งที่สะดวกต่อการคมนาคมติดต่อกับภายนอกผ่านลงไปตามลำน้ำแควน้อย และหมู่บ้านที่อยู่โดยรอบก็สามารถเดินทางล่องลงมายังนิเถะได้สะดวกโดยทางเรือ เมื่อชาวกะเหรี่ยงย้ายมาอยู่ที่นิเถะนั้นได้มีการสร้างวัดนิเถะ(วัดศรีสุวรรณในปัจจุบัน) และศาลเจ้าปู่ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวกะเหรี่ยงด้วย

ส่วนการอพยพเข้ามาของชาวมอญนั้น กล่าวกันว่ามีชาวมอญกลุ่มแรก ๆ อพยพเข้ามาอยู่ในสังขละบุรีในราวปี พ.ศ.๒๔๕๐ ซึ่งส่วนใหญ่จะมาอาศัยปะปนอยู่กับพวกกะเหรี่ยงตามหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น ที่บ้านนิเถะ บ้านโหล่น้ำ หลังจากนั้นจึงมีครอบครัวชาวมอญซึ่งส่วนใหญ่อพยพมาจากเมืองมะละแหม่งมาสมทบมากขึ้น โดยกลุ่มที่หลบหนีภัยสงครามจากการปราบปรามของทหารพม่า ซึ่งได้ปราบปรามชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งมอญ การอพยพจะใช้การเดินทางประมาณเดือนครึ่ง เมื่อมาถึงสังขละบุรี ก็ได้รับความช่วยเหลืออย่างดีจากชาวกะเหรี่ยง มอญจึงอยู่ปะปนกับพวกกะเหรี่ยงและเลี้ยงชีพด้วยการถากถางป่าลงทำไร่ข้าว ไร่ข้าวไร่ ไร่ยาสูบ ทำนา และรับจ้างทั่วไป

ในราวปี พ.ศ.๒๔๙๕ ได้มีชาวมอญจากโมกเกะเนียงและมะละแหม่งอพยพเข้ามาในประเทศไทย และอาศัยอยู่กับชาวกะเหรี่ยงที่บ้านนิเถะจำนวนมาก หลวงพ่ออุตตมะซึ่งเป็นพระภิกษุชาวมอญ ซึ่งอพยพเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๙๒ จึงนำชาวมอญเหล่านี้ไปอาศัยอยู่ที่บ้านวังกะล่าง ริมฝั่งตะวันออกของลำน้ำแควน้อย ซึ่งอยู่ระหว่างบ้านวังกะและบ้านละว้า ได้ริเริ่มสร้างโบสถ์น้ำและกุฏิสงฆ์ขึ้นที่นั่นเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นยังมีชาวมอญอพยพเข้ามาอีกเป็นจำนวนมากและอยู่กระจัดกระจายกันทั่วบ้านนิเถะ หลวงพ่ออุตตมะจึงปรึกษากับ

นายอำเภอสังฆะบุรีเพื่อจัดตั้งหมู่บ้านขึ้น โดยขอที่ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอ บริเวณที่เรียกว่าสามประสบ ซึ่งเป็นจุดรวมของลำน้ำรันตี ปักข์และของกาเลีย โดยหลวงพ่อดุตตะได้รับรองกับทางราชการว่า คนมอญจะช่วยกันทำให้อำเภอสังฆะบุรีเจริญรุ่งเรือง โดยหลวงพ่อได้เรียกคนมอญมาประชุมชี้แจงว่า การที่ชาวมอญได้มาอยู่ร่วมกันโดยมีที่ดินให้สร้างหมู่บ้านเพราะความเมตตาช่วยเหลือของราชการไทย จึงขอให้ทุกคนปฏิบัติตามข้อกำหนดกฎหมายของประเทศไทย และปฏิบัติตามคำสอนของหลวงพ่อดุตตะอย่างเคร่งครัด โดยหลวงพ่อได้ตั้งจิตอธิษฐานว่าใครก็ตามที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านนี้ ต้องปฏิบัติตามกฎ 3 ข้อ คือ หนึ่ง ห้ามดื่มสุรา สอง ห้ามเล่นการพนัน และสามห้ามลักทรัพย์และห้ามผิดลูกผิดเมียใคร

◆ หลวงพ่อดุตตะ หลวงพ่อใหญ่ของมอญและกะเหรี่ยง

หลวงพ่อดุตตะ เป็นพระสงฆ์ชาวมอญซึ่งมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่บ้านโมกกะเนียง เมืองมะละแหม่ง เกิดเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีจอ จุลศักราช ๑๒๗๒ (พ.ศ.๒๔๕๓) นับเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาอำเภอสังฆะบุรีในด้านต่าง ๆ และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวมอญและกะเหรี่ยงในสังฆะบุรี โดยท่านได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทยทางด่านพระเจดีย์สามองค์เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๒ เมื่อเข้ามาในประเทศไทยหลวงพ่อดุตตะได้รับความช่วยเหลือจากชาวมอญจากพระประแดงที่ขึ้นมาทำสัมปทานเหมืองแร่ที่บ้านอิตอง โดยพาไปพบกับพระภิกษุชาวกะเหรี่ยง ชื่อหลวงพ่อโตแนมที่วัดท่าขนุน อำเภอทองผาภูมิ และจำวัดอยู่ที่ท่าขนุนระยะหนึ่ง ระหว่างนั้นยังมีโอกาสเดินทางไปยังพระปฐมเจดีย์ และชุมนุมมอญในประเทศไทยในที่ต่าง ๆ เช่น ที่แม่กลอง สมุทรสาคร หลังจากจำพรรษาที่วัดท่าขนุน หลวงพ่อดุตตะได้เดินทางไปจำพรรษาที่วัดปรังกาสี ซึ่งเป็นชุมชนชาวกะเหรี่ยง เป็นโอกาสให้ท่านได้สอนภาษามอญแก่พระภิกษุและเด็กชาวกะเหรี่ยงด้วย

ภายหลังการรวบรวมชาวมอญมาอยู่รวมกันที่บริเวณตรงข้ามตัวอำเภอสังฆะบุรีนั้น ชาวกะเหรี่ยงฝั่งอำเภอสังฆะบุรีได้มานิมนต์ให้หลวงพ่อดุตตะไปจำพรรษาที่วัดนิเาะซึ่งกลายเป็นวัดร้าง ทำให้ทั้งชาวกะเหรี่ยงในละแวกใกล้เคียงและชาวมอญจึงต่างพากันมาทำบุญที่วัดนิเาะ โดยชาวมอญจะถ่อแพข้ามน้ำมาเมื่อถึงงานบุญเทศกาลออกพรรษาหรือทอดกฐิน จะมีทั้งกะเหรี่ยงและมอญมาทำบุญร่วมกันเป็นอันมาก

ภายหลังหลวงพ่อเห็นว่าพวกมอญต้องถ่อแพข้ามน้ำมาวัด ทำให้ได้รับความลำบากทั้งมอญและกะเหรี่ยงจึงร่วมมือร่วมใจกันสร้างวัดหลวงพ่อดุตตะขึ้นในพื้นที่ชุมนุมมอญฝั่งตะวันตกของลำน้ำแควน้อยในปี พ.ศ.๒๔๙๙ ก่อนจะเปลี่ยนชื่อเป็นวัดวังกวีเวการามในเวลาต่อมา

แม้จะมีการสร้างวัดหลวงพ่อดุตตะขึ้นเพื่อให้ชาวมอญได้รับความสะดวกในการทำบุญนั้น มอญและกะเหรี่ยงในระยะนั้นก็ได้มีการแบ่งแยกกลุ่มกันแต่อย่างใด หลวงพ่อดุตตะได้สร้างสะพานเชื่อมฝั่งมอญและฝั่งกะเหรี่ยงเข้าด้วยกัน ทำให้กะเหรี่ยงและมอญยังคงไปมาหาสู่และช่วยเหลือกันทั้งในการทำมาหากินและการประกอบประเพณีพิธีกรรมเนื่องในเทศกาลต่าง ๆ อยู่เสมอ เล่ากันว่าเมื่อชาวกะเหรี่ยงมีงานที่วัดนิเาะ มอญก็จะไปเที่ยวและร่วมงานด้วย เมื่อมอญมีงานประเพณีต่าง ๆ กะเหรี่ยงก็จะข้ามฝั่งมาร่วมด้วย

หลวงพ่อดุตตะมะ จึงเป็นหลวงพ่อบูใหญ่ที่ทั้งชาวกะเหรี่ยงและชาวมอญให้ความเคารพนับถือ โดยท่านเน้นให้ชาวบ้านทุกกลุ่มสามัคคีกลมเกลียวกัน กระทั่งในปี พ.ศ.๒๕๑๔ หลวงพ่อดุตตะมะตั้งใจจะสร้างเจดีย์ใหญ่ที่สามประสบ เพื่อให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวมอญและกะเหรี่ยงที่สังขละบุรี โดยท่านได้ตระเวนหาพื้นที่ที่จะสร้างเจดีย์หลายแห่ง ในที่สุด ปี พ.ศ.๒๕๑๙ ท่านได้ตัดสินใจว่าจะสร้างเจดีย์จำลองแบบเจดีย์พุทธคยาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ถึงพระพุทธองค์ โดยสร้างไว้ใกล้กับเจดีย์สามประสบ หลวงพ่อดุตตะมะเริ่มสร้างเจดีย์พุทธคยาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๐ โดยเดินทางไปศรีลังกาเพื่อขอประทานพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานเป็นยอดเจดีย์พุทธคยาที่สังขละบุรี

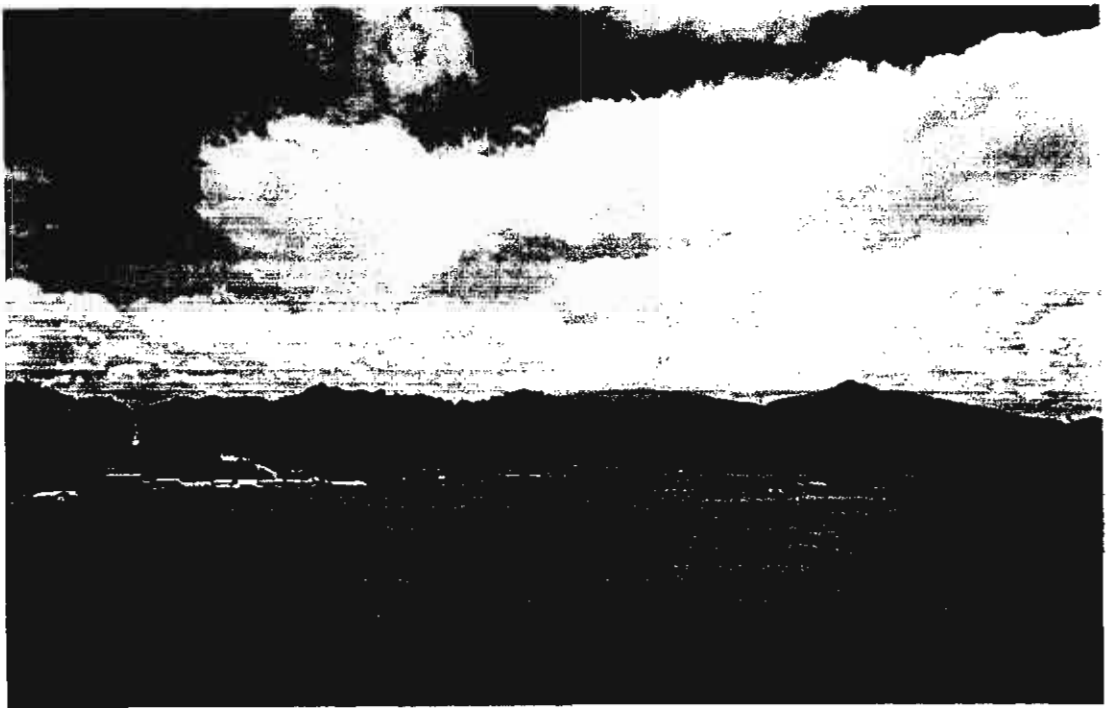
◆ เชื้อนเขาแหลมกับการเปลี่ยนแปลงของสังขละบุรี

การสร้างเขื่อนเขาแหลมที่เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๔ และแล้วเสร็จในปี พ.ศ.๒๕๒๗ ได้ก่อผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวมอญและชาวกะเหรี่ยง โดยพื้นที่อ่างเก็บน้ำได้ท่วมพื้นที่อำเภอเดิมและวัดหลายแห่ง ชาวบ้านต้องอพยพโยกย้ายไปยังที่ตั้งบ้านเรือนแห่งใหม่ที่มีการไฟฟ้าฝ่ายผลิตจัดสรรให้เป็นที่อยู่อาศัยครอบครัวละ ๑ ไร่ และเป็นที่ทำกินครอบครัวละ ๑๔ ไร่ ในขณะที่ชาวมอญ ซึ่งถือว่าเป็นผู้พลัดถิ่นนั้น ไม่ได้รับการจัดสรรที่อยู่อาศัยและที่ทำกินให้แต่อย่างใด หลวงพ่อดุตตะมะ จึงต้องเจรจากับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตเพื่อขอที่ดินสร้างวัดขึ้นมาใหม่ และแบ่งให้เป็นที่อยู่อาศัยของชาวมอญครอบครัวละ ๑ งาน โดยชาวมอญต้องสูญเสียที่ทำกินของตนเองไป จึงได้รับความลำบากในการดำรงชีวิตมากขึ้น

กล่าวกันว่าเดิมนั้นลำน้ำรันตี ปิคลีและของกาเลียเป็นเพียงลำห้วยเล็ก ๆ ที่ชาวบ้านสามารถสัญจรไปมาหาสู่กันได้อย่างไม่ลำบากมากนัก ทั้งพื้นที่ราบริมลำห้วยทั้งสามสายยังเป็นที่ไร่นาหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้าน ผสมผสานไปกับการพึ่งพาธรรมชาติ การล่าสัตว์และการหาของป่ามาไว้เพื่อยังชีพ การสร้างเขื่อนเขาแหลมซึ่งทำให้ผืนดินอันอุดม บ้านเรือนและสถานที่สำคัญทางศาสนาจมลงใต้ผืนน้ำ ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ประสบความเดือดร้อนในการดำรงชีพ เมื่อต้องอพยพไปอยู่ ณ ที่แห่งใหม่ซึ่งการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ จัดสรรให้บนที่สูง ไม่เหมาะกับการทำการผลิต

◆ สังขละบุรีในปัจจุบัน

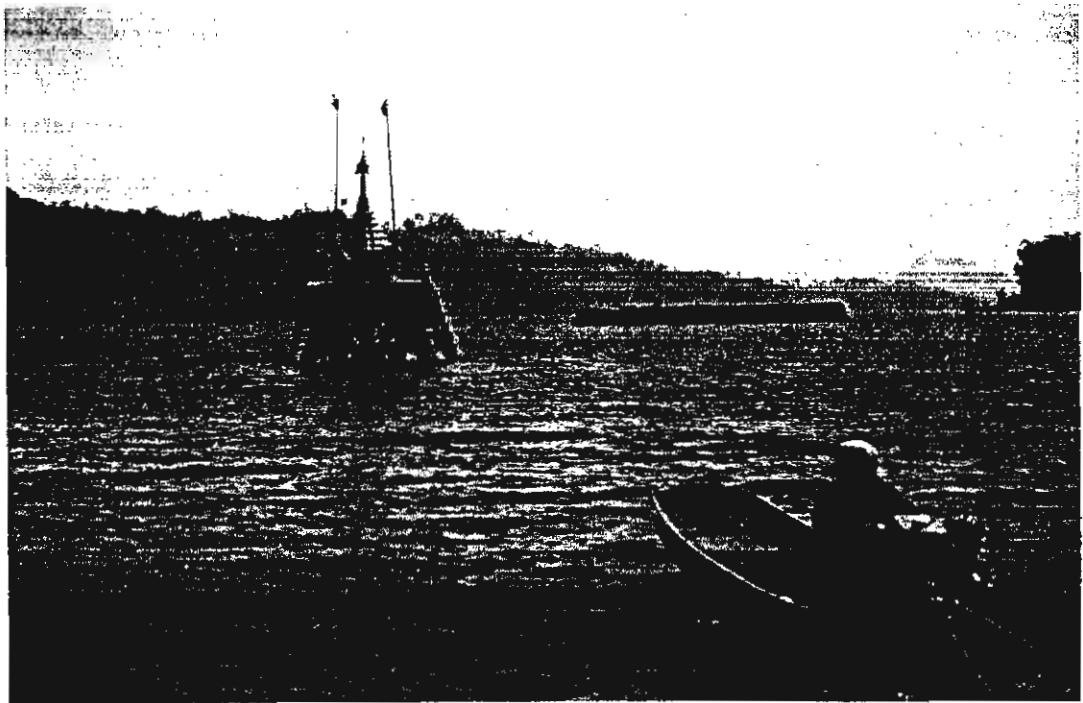
เมื่อสูญเสียที่ทำกินอันสมบูรณ์ไป ประกอบกับบ้านเมืองเจริญขึ้น ชาวกะเหรี่ยงจำนวนหนึ่งได้ถอยร่นเข้าไปอยู่ในเขตต้นน้ำบริเวณเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรกับญาติพี่น้องของตนเอง มอญเก่าบางกลุ่มขึ้นมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ตัวอำเภอปะปนกับกะเหรี่ยง บ้างก็โยกย้ายขึ้นไปอยู่บนที่สูงใกล้กับที่ตั้งชุมชนเดิม บ้างไปอยู่ในที่จัดสรรซึ่งอยู่รอบนอก มีการบุกเบิกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ เช่น บ้านหม่องสะเทอ บ้านห้วยมาลัย บ้านใหม่พัฒนา ซึ่งหมู่บ้านเหล่านี้มักรักษาโครงสร้างหมู่บ้านแบบเดิมเอาไว้ ทั้งยังเป็นการอาศัยอยู่ร่วมกันระหว่างมอญกับกะเหรี่ยง

ทะเลสาบเขื่อนเขาแหลม อำเภอวังชะบุรี

ทัศนียภาพฝั่งหมู่บ้านมอญ

วัดเก่าซึ่งจมอยู่ใต้ทะเลสาบเขื่อนเขาแหลม

เจดีย์พุทธคยา บริเวณวัดวังกวิเวการามในปัจจุบัน

วัดวังกวิเวการาม ได้รับการจัดสรรที่ดินแห่งใหม่บริเวณเนินเขาที่ชันลาดด้วยลำน้ำของกาเลียและลำน้ำบีคลี่ รวม ๖๐๐ ไร่เศษ นอกจากแบ่งพื้นที่ให้ชาวมอญอยู่อาศัยครอบครัพละ ๑ งานแล้ว หลวงพ่ออุตตมะได้ดำเนินการสร้างวัด โรงเรียน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ตลาด ขึ้นมาใหม่ พร้อมกับสร้างสะพานไม้เชื่อมพื้นที่ฝั่งไทยและฝั่งมอญเข้าด้วยกัน

สังขละบุรีในปัจจุบันจึงเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนเนินเขาทางตอนเหนือของพื้นที่อำเภอเดิม ย่านใจกลางเมืองคือตัวอำเภอซึ่งแบ่งเป็นสองฝั่ง เรียกว่า “ฝั่งไทย” กับ “ฝั่งมอญ”

ฝั่งไทย คือพื้นที่ที่ทางการไฟฟ้าฝ่ายผลิตสร้างให้ใหม่ เป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอ โรงเรียน โรงพยาบาล สถานีตำรวจ สถานีราชการและย่านตลาดการค้าซึ่งก่อสร้างเป็นเรือนแถวแบ่งเป็นล็อก ๆ นอกจากนั้นเป็นบ้านเรือนของชาวกะเหรี่ยงและพวกมอญเก่าที่อพยพขึ้นมาจากบ้านวังกะ บ้านนิเถะและบ้านไหล่น้ำซึ่งตั้งเรียงรายปะปนกันไปทั้งมอญและกะเหรี่ยง พร้อมกันนี้ยังได้ย้ายวัดนิเถะ(วัดศรีสุวรรณ)และศาลเจ้าปู่(หรือศาลเจ้าพ่อศรีสุวรรณ)ของชาวกะเหรี่ยงขึ้นมาไว้ยังฝั่งไทยด้วย นอกเหนือจากบ้านเรือนของชาวมอญและชาวกะเหรี่ยง ฝั่งไทยยังแทรกด้วยบ้านเรือนของคนไทยและพวกข้าราชการซึ่งย้ายเข้ามาอยู่ภายหลัง โบสถ์คริสต์ของพวกกะเหรี่ยง สะกอกที่อพยพมาจากพม่า (ชาวสังขละบุรีเรียกว่ากะหร่าง) พื้นที่บริเวณริมอ่างเก็บน้ำนั้นมักแปรสภาพเป็นรีสอร์ต ซึ่งมีนายทุนเป็นคนไทยหรือคนจีนจากภายนอกเข้ามาเป็นผู้ประกอบการ ส่วนถนนที่ตัดผ่านตัวอำเภอด้านนอกไปยังวัดวังฯ นั้นยังมีสุเหร่าและชุมชนของพวกมุสลิมที่มาจากพม่า ตลอดจนบ้านเรือนของชาวอีสานที่เข้ามาเป็นแรงงานสร้างเขื่อนและปักหลักอยู่ที่สังขละบุรีอย่างถาวรด้วย

ปัจจุบันสภาพแวดล้อมของตัวอำเภอฝั่งไทย ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก แม้จะมีบ้านเรือนของชาวมอญและชาวกะเหรี่ยงแทรกสลับอยู่กับร้านรวงและรีสอร์ต แต่บ้านเรือนเหล่านั้นก็มักเป็นเปลี่ยนสภาพไปเป็นแบบบ้านเรือนของคนไทยทั่วไป ชาวมอญและชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในฝั่งอำเภอมักมีวิถีชีวิต การแต่งกายแบบเดียวกับคนไทย บางกลุ่มนิยมขายที่ดินทำกินและเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น ค้าขาย รับจ้าง ลูกหลานของคนกลุ่มนี้ยังมีโอกาสในการศึกษาเล่าเรียนและเดินทางออกไปนอกพื้นที่มากกว่าคนกลุ่มอื่น ๆ คนรุ่นหลัง ๆ จึงนิยมประกอบอาชีพและมีวิถีชีวิตแบบเดียวกับคนไทย บ้างก็เข้าทำงานในบริษัทเอกชนหรือรับราชการ ตลอดจนอพยพโยกย้ายไปทำงานและอาศัยอยู่ในเมืองกาญจนบุรี กรุงเทพฯ หรือที่อื่น ๆ

นอกเหนือจากภาษาพูดในเวลาปกติจึงไม่อาจจำแนกแยกแยะได้ว่าใครเป็นมอญ กะเหรี่ยงหรือไทยอย่างไรก็ตามในเทศกาลงานบุญต่าง ๆ ของชาวกะเหรี่ยง ก็จะมีชาวกะเหรี่ยงทั้งจากเขตอำเภอและที่อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านรอบ ๆ อำเภอตลอดจนชาวกะเหรี่ยงในเขตทุ่งใหญ่นเรศวร มาชุมนุมกันอยู่ที่วัดนิเถะหรือวัดศรีสุวรรณจำนวนมาก

ส่วนอีกฟากหนึ่งของทะเลสาบเขื่อนเขาแหลม คือที่ตั้งของหมู่บ้านมอญพลัดถิ่นในบริเวณวัดวังกวิเวการามที่เรียกว่า ฝั่งมอญ พื้นที่ฝั่งไทยและฝั่งมอญนี้ถูกเชื่อมเข้าด้วยกันผ่านสะพานไม้ที่หลวงพ่ออุตตมะร่วมกับชาวมอญและชาวกะเหรี่ยงช่วยกันสร้างขึ้นใหม่

สุดปลายสะพานไม้คือถนนสายหลักในหมู่บ้านมอญ ที่บ้างก็เรียกว่า “หมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง” หรือ “ชุมชนวัดวังกั” ถนนเส้นนี้ทอดขึ้นสู่เนินลูกย่อม ๆ ไปบรรจบกับถนนลาดยางที่ตัดอ้อมมาจากตัวอำเภอ บริเวณตลาดวัดวังกัฯ ก่อนจะทอดยาวไปจนถึงที่ตั้งพระอุโบสถและเจดีย์พุทธคยา ถนนลาดยางที่ตัดจากตัวอำเภอข้ามห้วยของกาเลียมายังหมู่บ้านมอญนี้ ยังมีทางแยกที่สามารถเดินทางไปสู่หมู่บ้านรอบนอก เช่น บ้านหม่องสะเทอ บ้านห้วยมาลัย บ้านใหม่พัฒนา และบ้านอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกริมลำน้ำปึกลี อันทำให้การคมนาคมระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ สะดวกขึ้นด้วย

เดิมนั้นบ้านมอญพลัดถิ่นเป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ เมื่ออพยพโยกย้ายกันขึ้นมาอยู่ในที่แห่งใหม่ต่างก็ใช้เกวียนขนข้าวของและเดินเท้าขึ้นมา การอยู่อาศัยในพื้นที่อันจำกัดประกอบกับการขยายตัวของสมาชิกในชุมชนทำให้บ้านเรือนในชุมชนหนาแน่นขึ้นอย่างรวดเร็ว การคมนาคมที่สะดวกยังทำให้ความเจริญด้านวัตถุป่าไหลเข้าสู่ชุมชนได้อย่างสะดวก เช่น จะมีพ่อค้าแม่ค้าจากเมืองนำเอาสินค้าทุกชนิดมาขายเมื่อมีตลาดนัดหรือมหรสพในเทศกาลต่าง ๆ ชาวบ้านนิยมซื้ออาหารจากร้านยนต์และรถยนต์มาขับมากกว่าการเดินเท้าและการใช้เกวียนเช่นในอดีต

โครงสร้างทางกายภาพในชุมชนมอญปัจจุบันจึงเป็นโครงสร้างแบบชุมชนเมือง ที่ประกอบไปด้วยบ้านเรือน ถนนหนทาง ตลาด วัดและโรงเรียน โดยเฉพาะบริเวณถนนสายหลักที่ทอดขึ้นมาจากสะพานไม้นั้น เต็มไปด้วยร้านรวงที่ขายของชำและอาหาร ร้านขายอัญมณี โรงสีและโรงภาพยนตร์ บ้างก็ประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น เย็บผ้า มวนบุหรี่ ฯลฯ บ้านเรือนในถนนสายหลักนี้ส่วนใหญ่เป็นเรือนเครื่องสับที่สร้างด้วยไม้จริงซึ่งมีลักษณะบ้านเรือนของผู้ที่มีฐานะ ในขณะที่บ้านเรือนของชาวบ้านส่วนใหญ่จะสร้างด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงแฝกแทรกอยู่ในถนนสายหลักและกระจายอยู่ทั่วไปตามซอยต่าง ๆ ในชุมชน เอกลักษณ์ของบ้านเรือนมอญที่สังขละบุรีคือการสร้างหิ้งพระยื่นออกมาจากส่วนหนึ่งของตัวบ้าน คนที่มีฐานะจะประดับตกแต่งหิ้งพระด้วยกระจกสิ่งงดงามแต่คนทั่วไปจะสร้างหิ้งพระแบบง่าย ๆ เหตุที่มีการสร้างหิ้งพระยื่นออกมาจากส่วนหนึ่งของตัวบ้านนี้เพราะความเชื่อว่า พระเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควรอยู่ในพื้นที่ที่แยกต่างหากจากส่วนที่อยู่อาศัย หน้าบ้านยังนิยมปลูกดอกพุทและต้นไม้ชนิดหนึ่งที่มีดอกเล็ก ๆ สีขาว ก้านดอกเป็นสีส้มสำหรับเก็บมาร้อยใส่ก้านมะพร้าวนำไปถวายพระทุก ๆ วันพระ

ในบริเวณหมู่บ้านมอญนี้เดิมจะมีบ้านเรือนของคนอีกกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในเรือนแพ ปัจจุบันทางราชการให้ขึ้นมายุบนฝั่งแล้วทั้งหมด คนเหล่านี้จะสร้างเรือนแบบง่าย ๆ อาศัยอยู่ขายตลิ่งริมเขื่อน ซึ่งบางส่วนเป็นมอญจากประเทศพม่าที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องเป็นการชั่วคราว เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ก็จะขึ้นไปอาศัยอยู่กับญาติ ๆ ในหมู่บ้าน เมื่อน้ำลดก็จะกลับลงมาปลูกผักตามชายตลิ่งและหาปลาเพื่อเลี้ยงชีพ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพในสังขละบุรีนั้น เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการดำรงชีพ อันส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนท้องถิ่นในหลายระดับด้วยกัน

ในหมู่ชาวมอญด้วยกันนั้น กล่าวได้ว่าเดิมเมื่ออยู่อาศัยกันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ผู้คนไปมาหาสู่และรู้จักกันแทบจะทั่วถึงกันทั้งหมด ทั้งยังมีหลวงพ่อดุตตะเป็นผู้เฒ่าทางจิตวิญญาณที่สำคัญ เมื่อลงหลักปักฐานอยู่ในเมืองไทยนั้น หลวงพ่อดุตตะได้อบรมชาวมอญอยู่เสมอว่าจะต้องสำนึกในพระคุณของแผ่นดินไทย และประเพณีปฏิบัติตนอยู่ในศีลในธรรม หลวงพ่อจะออกกฎในหมู่บ้านโดยห้ามไม่ให้มีการลักขโมย ไม่ให้มีการเสพสุราและของ

มีนเมากระทั้งเล่นการพนันต่าง ๆ ที่ชาวบ้านต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ถึงปัจจุบันแม้ชาวบ้านบางส่วนจะคงยึดมั่นในกฎเกณฑ์เหล่านี้แต่ด้วยเหตุที่หมู่บ้านขยายใหญ่ขึ้น มีผู้คนเพิ่มขึ้นจำนวนมาก ทั้งยังมีคนต่างถิ่นที่แต่งงานผสมผสานกับคนมอญเข้ามาอยู่อาศัย ทั้งคนไทยและกะเหรี่ยงทำให้การควบคุมดูแลและการเคารพต่อกฎเกณฑ์ของหลวงพ่อดุตตะมะเสื่อมคลายลง

การดูแลปกครองหมู่บ้านมอญและกะเหรี่ยงยังมีลักษณะเป็นทางการและมีการใช้กฎหมายควบคุมบังคับมากขึ้น โดยเมื่ออยู่ที่หมู่บ้านเดิมนั้นจะไม่มีกำนันผู้ใหญ่บ้านเข้ามายุ่งเกี่ยวในหมู่บ้านมอญ หลวงพ่อดุตตะมะจะให้ชาวมอญเลือกหัวหน้าบ้านหรือนายบ้านของตนเอง แล้วหลวงพ่อจะเป็นผู้แต่งตั้ง คนที่ได้รับเลือกเป็นหัวหน้าบ้านจะเป็นคนที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและมีการสืบทอดกันทางสายเลือดทำหน้าที่ดูแลปกครองลูกบ้าน ซึ่งถ้ามีใครทำผิด ก็จะมีการลงโทษให้เช็ดหลาบ เช่น ถ้าลักทรัพย์ก็จะถูกไล่ออกนอกหมู่บ้าน ถ้ามีการผิดลูกเมียผู้อื่น ๆ จะถูกนำมาโกนผมเป็นแฉก ๆ เพื่อประจานผู้อื่น

เมื่ออพยพมาอยู่ในพื้นที่แห่งใหม่ บ้านมอญพลัดถิ่น ซึ่งขึ้นอยู่กับพื้นที่หมู่ที่ ๒ ตำบลหนองลูถูกจัดแบ่งพื้นที่เป็นล็อก ๆ จึงเรียกล็อกที่แบ่งกันตั้งบ้านเรือนว่า คุ่ม มีการแต่งตั้งหัวหน้าคุ่มขึ้นมาดูแล พร้อมกันนั้นยังมีกำนันผู้ใหญ่บ้านเข้ามาปกครองเช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ทว่า ชาวมอญอพยพเหล่านี้มิได้มีสิทธิในการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านแต่อย่างใด ผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งเข้ามาทำหน้าที่ดูแลปกครองจึงมักเป็นคนไทยหรือไม่ก็จะเป็นชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในฝั่งตรงข้าม และหลวงพ่อก็กายการปกครองดูแลให้เป็นเรื่องของผู้ใหญ่บ้าน ในขณะที่หัวหน้าคุ่มทำหน้าที่ดูแลและประสานงานกับผู้ใหญ่บ้าน กำนันและเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่หัวหน้าคุ่มก็มักไม่มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจและการควบคุมบังคับเมื่อมีการกระทำผิดได้ การที่บ้านเมืองเจริญและสามารถติดต่อกับสังคมภายนอกได้สะดวกยังทำให้มีค่านิยมใหม่ ๆ เข้ามาเป็นจำนวนมาก ทั้งการแพร่ระบาดของยาเสพติด วิดีโอหนังโป๊และการเล่นหวย

นอกเหนือจากพื้นที่ฝั่งไทยและฝั่งมอญบริเวณริมเขื่อนเขาแหลมแล้ว ยังมีหมู่บ้านที่อยู่โดยรอบตัวอำเภอ ซึ่งมีทั้งหมู่บ้านเก่า เช่น บ้านเวียงคะดี ซึ่งอยู่ริมลำน้ำปักษ์ และหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่จัดสรรของการไฟฟ้าฝ่ายผลิต เช่น บ้านหม่องสะเทอ บ้านห้วยมาลัย บ้านใหม่พัฒนา หมู่บ้านเหล่านี้ จะมีทั้งชาวมอญและชาวกะเหรี่ยงอาศัยอยู่ปะปนโดยชาวบ้านกล่าวว่าทั้งมอญและกะเหรี่ยงอยู่กันเหมือนพี่น้อง บ้างก็เป็นญาติมีการแต่งงานกัน สภาพแวดล้อมของหมู่บ้านจะคล้ายคลึงกับสภาพหมู่บ้านเดิมก่อนการสร้างเขื่อน โดยบ้านเรือนทั้งบ้านมอญและบ้านกะเหรี่ยงจะสร้างด้วยไม้ไผ่ขัด ถนนในหมู่บ้านเป็นดินทุบแน่นร่วนด้วยไม้ไผ่ และจะมีลานกลางบ้านและบ่อน้ำที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน

ชาวบ้านเหล่านี้จะมีทำกินที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตจัดสรรให้ ไกลออกไปตามเนินเขาสลับซับซ้อนคร่าวเรือนละ ๑๔ ไร่ อย่างไรก็ตาม พื้นที่สูงเหล่านี้มักขาดแคลนน้ำ ทำให้ผลผลิตข้าวไร่ของชาวบ้านไม่ดีนัก ชาวบ้านบางแห่งเช่นที่หม่องสะเทอและห้วยมาลัยจะมีอาชีพเสริมในการทำไม้กวาด หรือออกไปหาของป่าและรับจ้างทำไร่ เมื่อถึงเทศกาลงานบุญใหญ่ ๆ จึงจะพากันเข้าไปทำบุญที่วัดหลวงพ่อดุตตะมะหรือวัดนิเคะ แต่ถ้าเป็นวันพระทั่วไป ชาวบ้านก็จะไปทำบุญยังวัดใกล้หมู่บ้านที่หลวงพ่อดุตตะมะมาสร้างไว้ให้

ชาวมอญเก็บผักตามชายน้ำ

ตลาดชุมชนวัดวังก่ฮามเช้า

◆ กระเหรี่ยงทุ่งใหญ่น้อย: ความเปลี่ยนแปลงและแรงกดดันจากการพัฒนา

นอกเหนือจากชาวกระเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตัวอำเภอสังขละบุรีและหมู่บ้านใหม่ที่มีการไฟฟ้าฝ่ายผลิตจัดสรรให้ ยังมีชาวกระเหรี่ยงอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอาศัยอยู่ตามริมลำห้วยต่าง ๆ ในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร โดยจะมีการอยู่อาศัยกันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ประมาณ 30-100 หลังคาเรือน กระจายกันอยู่ทั้งในเขตอำเภอสังขละบุรีต่อเนื่องกับเขตต้นน้ำแควใหญ่ในอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก

ชาวกระเหรี่ยงเหล่านี้จะยังชีพอยู่ด้วยการทำไร่ข้าว พร้อมกับปลูกผลไม้และพืชผักสวนครัว เช่น พริก พัก แฟง ถั่วเขียว เอาไว้สำหรับบริโภค ทว่าข้าวถือเป็นของสำคัญที่สุดในการอยู่รอดของชาวกระเหรี่ยง เชื่อกันว่าขอให้มีข้าวกินก็จะมีชีวิตอยู่แบบแผนการผลิตของชาวกระเหรี่ยงโดยเฉพาะการทำไร่ชาวนั้น ชี้ให้เห็นว่าชาวกระเหรี่ยงเชื่อว่าสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ดำรงชีวิตอยู่นั้นล้วนมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ทั้งแผ่นดิน อากาศ คน สัตว์ ต้นไม้ และสิ่งคุ้มครองมนุษย์และธรรมชาติ โดยสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติล้วนมีเจ้าคุ้มครองอยู่ทั้งสิ้น มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติซึ่งเป็นผู้เข้ามาใช้ ดังนั้น ชาวกระเหรี่ยงจึงเป็นกลุ่มที่ปฏิบัติตามธรรมชาติด้วยความเคารพ และเป็นพื้นฐานแห่งวัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตของกระเหรี่ยง

นอกเหนือจากพิภุโย ชาวกระเหรี่ยงยังมีความเชื่อหลัก ๆ คือการนับถือ ซ่งทะวี หรือเจ้ากรรมผู้คุ้มครองผืนดิน ซึ่งถือเป็นเทพที่มีความสำคัญ อันเนื่องมาจากชาวกระเหรี่ยงเชื่อว่าทุกคนล้วนเกิดและเติบโตขึ้นมาจากผืนดิน ยิ่งกว่านั้นผืนดินยังมีความสำคัญในการทำไร่ข้าวซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต การเลือกพื้นที่ทำไร่ การฟันไร่ และการกระทำใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับผืนดิน เช่น การสร้างบ้านและการสร้างยุ้งข้าวต้องมีการบอกกล่าวซ่งทะวีเพื่อเป็นการเคารพและขออนุญาตจากเจ้าของพื้นที่แท้จริงเสียก่อนทุกครั้ง

ชาวกระเหรี่ยงยังผูกพันกับแม่น้ำเนื่องจากมักมีการตั้งหมู่บ้านอยู่ตามริมลำน้ำต่าง ๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองผืนน้ำในความเชื่อของชาวกระเหรี่ยงคือ โฟโตกิ ซึ่งจะทำหน้าที่คุ้มครองดูแลแหล่งน้ำทั้งปวงทั้งในยามหน้าน้ำและยามแล้ง ในเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ชาวกระเหรี่ยงจะทำพิธีคารวะและขอขมาต่อแม่น้ำ จะมีการทำกระทงด้วยกาบกล้วยและใบตอง ทำเป็นแพเล็ก ๆ บรรจุน้ำผลไม้ เช่น กล้วย แดง พัก มัน และดอกไม้ ธูปเทียนถวายแก่โฟโตกิ แล้วนำกระทงลอยลงสู่แม่น้ำเพื่อขอขมาต่อโฟโตกิ หลังจากนั้นจึงไปรับศีลจากพระ

นอกเหนือจากการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองธรรมชาติแล้ว ชาวกระเหรี่ยงยังถือว่าพระพุทธคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองชีวิตคนกระเหรี่ยงและเป็นแกนแท้ของความเป็นคน เพราะวิถีแห่งการเป็นกระเหรี่ยงที่แท้คือการทำพิธีกรรม ซึ่งเกิดจากภาวะของการถูกกดขี่จากคนพม่าและมอญในประวัติศาสตร์การต่อสู้อันยาวนาน การต่อสู้เพื่อให้กระเหรี่ยงได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา ทำให้มีการเกิดขึ้นของ ฤๅษี ในฐานะผู้นำชนชาติกระเหรี่ยงเมื่อหลายร้อยปีก่อน เพื่อเป็นศูนย์รวมทางวัฒนธรรมของชนชาวกระเหรี่ยง และมีวิถีความเป็นพุทธในวิถีทางและโลกทัศน์แบบกระเหรี่ยงคือ การมีชีวิตที่สมถะ ไม่ละโมภ ถ่อมตน รักความสงบ เคารพในธรรมชาติและเอื้อเฟื้อ (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี ๒๕๓๙:๑๑๓) และอุดมการณ์เกี่ยวกับฤๅษีนี้เองที่เป็นกลไกสำคัญให้ชาวกระเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรสามารถสืบทอดอัตลักษณ์และดำรงแบบแผนทางวัฒนธรรมของตนเองมาได้อย่างต่อเนื่อง